भेदप्रकाशः

१२ चक्र

पत्र - ३०

भेदप्रकाश

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय॥ मायाविद्याप्रकृतिनियतिर्यज्जीयतेऽहं समेतस्मादित्येन त्रिभुवनमयीं ह्लीमेतां वि
तत्वज्ञा॥ आनंदोहं विवितिनद्धमिदं मन्मयं सर्वमित्यं यः स्वं प्रोतिश्रुतिमयगिरा तं स्वमोक्षिन्नमीडे॥ मोहाद्यस्य हृदयाल
कृतिगिरां भृङ्गालवोत्थैर्न जातर्कोद्घर्षैर्विलावतनाद्भुतरसं ध्यानेन निद्रालवः यथ सन्देहः कथमागतेपि स हसा तत्र
लवक्रोधोदसात्केवल्यार्पितयालवः शृणुत सर्वं किंचित्स्यात्सोऽम्मर्मम्॥ देहत्वपरिज्ञाणनार्किं कायवयामि कः॥ अनावेद
त्रिनवेनाभ्रिरस्यत्यमप्राकृतस्थादेहाहस्वाश्विकोऽहं देसत्यमामन्यज्ञानतां मुखवृणोत्सदोषाव्यतो सेदानिरुध्यतो॥ नु
साक्षीः कथिरथस्वियत्रतेदानकासतो अतघवननतन्मात्रेयमन्सदप्रमापकं॥ तथा हि महावाक्येनद्वैतस्वरूपो ब्र
ब्राह्मणाश्च स्विवदन्त्यस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमलोहितमस्नेहमच्छायमतमोऽवाय्वनाकाशमसङ्गमस्पर्शमगन्धमर
सचक्षुष्कमश्रोत्रमवागमनोऽतेजस्कमप्राणममुखमनामागोत्रमजरममरमभयमृतमरजोऽगर्भमक्षतमसंवृतम
पूर्वमनपरमनन्तरमबाह्यं नैतदश्नोति किंचन तदश्नाति किंचनेति श्रुतिरित्यपो मायाशबलमकलं देवस्यैव नन्दर्थेनावर

तथा स्वकूलेभ्यस्वरसादितीदृशं ब्रह्मेत्यर्थः एवमणुयन्मनः प्रवृत्तिनिमित्तं ब्रह्मेत्यर्थोऽस्य प्रकृतमात्रस्पृक्समिति स्थौल्यो
पन्नासावेव हीत्यर्थ इति चेत् । तथापि विधर्मासिदस्य तदर्थं चैतथा वान्योन्याभावार्थः स्वेद इति पत्यर्थमेवाहि चेद्धर्मा
।सिधानमन्यथाशिभानानार्थक्यप्रसङ्गः । न तद्भाति किं यन्नातिदुष्करं कैविनात्मानं नामोति निष्पाद्यामोतिनवा
कृशिरात्मात दृष्ट्याप्नोति केनाप्यात्मनाऽसेवनेन तत्संवध्यते । विद्युता संयोगकारणं स्वेत स्कर्मोऽस्यफ
र्मविषयकसंयोगाद्युपपत्तेः संयोगाभावादिति बृहदं एवेनेः श्रावं मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यतीति श्रुति
किं देभानं स पुरुषो मृत्योः संसारान्मृत्युं संसारमाप्नोति पुनः पुनः संसरति य इह नानेव पश्यति तन्नैव सुगत्यैकन
ना पश्यतीत्यर्थः ऽयपरसमर्पणं यथा नानानापश्यतीत्येवस्पार्श्वासाकिंचैर्णकोऽहमात्रं चैतोऽवतीति श्रुतिरपि
शेदपरा - अन्येऽदृष्टारः स्वेव ज्ञाते दलनदृत्यर्थसमसमस्तिल्लेत्यनेनमननं ध्यानता त्रातन्वमसीति श्रुतिरपि शेदपरा -
उपमन्दस्यगम्यमानस्मिन्संबोधविषयवासनतद्धितीयमसीति श्रुतिरपि सेदनापार्थिका । तद्वदाद्वितीयं न

ञ्चधर्म्मोपरागेणानिषेधात् अन्यथा हि द्वैतं नास्तीति धर्म्मोपरागमात्रेणैव निषेधः स्यात् एवं चैकमेवाद्वितीयं ब्र
ह्मेति श्रुतिरपि ब्रह्मातिरिक्तपदार्थनानात्वेष्वेकानेकप्रसक्तिप्रतियोगिकस्य द्वैतस्यैव निषेधाद्धर्म्मिवि
शेषसमर्पकत्वाद्बाधकत्वेनैव तथैव सर्वान्यत्वेष्वपि येह ह्यमेक एव नरपतिरिति वाक्याज्जगतो नानार्थेकीक
एकव्यतिरेकः प्रतीयते न तु द्वयस्य पादातादीनामपि यथा वा इह कानने किंशुकतरुरेक एव न तु नानेत्यादिधा
ने किंशुकगतमेव नानात्वं निषिध्यते न तु शालतमालहिन्तालादिगतमपि एकमेव तु इत्यात्मा भूतेभूते व्यव
स्थितः एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचन्द्रवदित्याद्यपि देहादिविरोधि जन्ममरणप्रबन्धेन बाल्यकौमारदेहेन तथा
भिन्नभिन्नशरीरेष्वेकश्च बहुधा तत्सत्यमात्मा ब्रह्मावच्छिन्नात्मदेवमनुष्यादितच्छरीरभेदवज्जन्ममरणप्रबन्धेन श
रीरभेदेनात्मभेदात्तत्त्वतः यथा एकधा एकप्रकारको जलचन्द्रो बहुधा बहुप्रकारको दृश्यते तत्र चन्द्रप्रसङ्गात्
था जलचन्द्रवदित्युपलक्षणं जन्ममरणप्रबन्धरहितशरीरावच्छिन्न एकस्यात्मा बहुप्रकारको दृश्यते तथा स्थिकापि

तथर्म्मप्रतिपन्नेऽस्मेदप्रतिपत्तिनावश्यकी॰ यथा सहस्रशीर्षा पुरुषइत्यादौ प्रकृतयर्थ एव वहुवं॰ विश्वेदेवास आगतेत्यादौ प्रत्यनार्थ्यैः कयिसम्बन्ध एवमैदाविनाह ४

नो ऽर्थे२

त्वमानिराज्ञाहं कापिसूलोऽहमित्येकमेवात्मानमविद्याशरीराङ्कुरीसमारोप्यप्रकारवैविध्येनावेतिायवं यह्यब्रह्मणी

वेद्धितव्येपरश्वापरमेनवेतिश्रुतेर्लैङ्गार्थ॰ कर्ष्याक्तथा द्वा सुपर्णा सयुजा सखायौ समानं वृक्षं परिषस्वजाते तयोरेकः पिप्पलं

स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योऽभिचाकशीतीति श्रुतिस्माह्लादकस्रेत्स्माद्वाकिंवयस्त्रैतोऽप्यहल्यर्थःप्रत्ययार्थो वाह्निवेनञ्जवोऽस्त्विन्न

त्ताविनाभूतस्त्वप्रतीयते॰ यथा तद्विष्णोः परमं पदमित्यादौ यथावाग्नेरपत्यं प्रथमं हिरण्यमित्यादौ का विद्वेकार्थकारणं दाधि

नाभूतप्रतीयते यथाग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकाम इत्यादौ सर्वेषो विधिवाक्यानां यथैवं स्रुतिनिर्द्दोहोकृतिरनाकल्पसेदेनस्त्रिस्याधि

वादस्यापि स्वदोसेद्वा विनाभूतो बोधः यथा वाक्यवाक्यथा तरति ब्रह्महत्यां तरति मृत्युं यो अश्वमेधेन यजत इति श्रुतौ कार्यकारणा

घटयत्रवा प्रथमोपस्थानीयज्योतिष्टोमोऽध्यानेनाङ्गवायोऽन्येनतु होतिसोऽर्धितमाः प्रवशातीत्यादिनिष्ठायाविद्यावीपस्हलतिपुरावक

व्यपोश्रवि॰ किंवमैवेद्यामौवा वैश्यो तद्योमन्त्रयो निरिश्याभितयेष्टशाखा वर्तयाश्चेतिमन्त्रो नरभुस्नो पनिषदावतारोपिरे

इमन्त्ररेणानुपपन्नस्तन्नहि स्यात्तेषु प्रमाणता यतस्तेनरमतः षट्कमेपेक्ष्यस्य तत्रयचितुः सिद्धिः एकदेशश्रवणादि प्रतिपन्नाः परस्पर

नावो ४

सोर —— मोऽध्याने२ —— से२

शिष्टाविरहवतीक्वातिरपार्थसेत्यमन्नेरणानुपपन्नानस्य धर्मवृत्तावसंदेहे विधिवद्व्यमुपपद्यते तेन यथा सति श्रोत्रव्यवहृत्येव मत
व्यवहृत्येव वा कृताः तथा च नसाक्षात्विषयत्वस्य वृत्तिलाघवात् संदेहोनसासत्वइति किंच नसाधीयत्वसंदेहेन विषयता तथा हि विशिष्ट
नानावैशिष्ट्यविषयतयैव संदेहविषयतया वैशिष्ट्यपदार्थानिरुक्तावनुपपन्नो परिशिष्टाणि तानि च पदार्थानित्वनवविष्टत्वेप्याहत्य त्रि द्व
पान्योन्याभावाश्रयसंदेहविषयतैव वाच्या तथा च वैशिष्ट्यविषयकज्ञानानां संदेहविषयता तदा अभावा प्रसिद्धिः किरणावल्यां प्र
तद्ग्राहकत्वे वैशिष्ट्यमिति निर्विकल्पकानन्तरस्याविनाशघटनायाममितिसविकल्पकस्यातद्ग्राहकत्वे घटज्ञानानाकार्यविषयप्रतिबंध।
नवैशिष्ट्यविषयत्वान्यथानुपपत्त्या संस्कारस्मरणस्यैव निर्विकल्पकसमनन्तरकालीनस्य तद्ग्राहकत्वे विषयप्रकल्पनाइ सर्व
लोप्यन्यथानुपपत्तिलिङ्गीयसी एवं सत्यध्यारोपे पदार्थस्य तथा च जितवैशेष्यैरिति वेरनयोर्वादीनां पदार्थस्वरूपविहितौ विशि
ष्टमपि वस्तुस्वरूपमेतयेनाभ्यापोहस्मानन्येपत्येपातथा च बौद्धपक्षस्थानवलम्बोयन्नैयेवान्यापोहएवपदार्थत्वाविशेदबोध
र्मोक्षाकिंधतस्मात् शिङ्गोत्वाहीरिति निर्विकल्पकानुविधेयांपद्यापिविषयसिद्धितस्तो व्याप्यात्राशेनसासततथा विस्वरूपलंदे।

३ २ तो ३

१ नवैशिष्ट्य

घनादिर्भेदश्चार्थं घटत्वादिर्भासते तेनैकस्य भेदविषयता तदपि भेदेन नस्यात्तस्मात् इति यत्र किंचिद्विशेषस्य भेदे वे सर्वांशधर्मांशे दृष्टविषयत्वे सिद्धे
मननीयमानानां स्वप्रमापकत्वमयुक्तं सिद्धान्तस्त्वंशशरीरादिभिन्नत्वेनापि श्रुत्या समधिगम्यात्मनो ब्रह्मणोऽपरोक्षादिरूपेण मननम
वश्यं कर्तव्यमित्युक्तम् मननस्य प्रतिविधेयत्वाच्च साध्ययमनमेव विषयः प्रकारान्तरेण मननानुपपत्तेर्विषयार्थानवधारणाच्च वेदान्तशास्त्रे श्रुति
सिद्धार्थोपस्थापकतयोक्तश्रुतेरूपेण मननादेयमेवमद्वितीयार्थिकस्य प्रत्ययस्य तु रोधाच्च कथंचिदुपादेयतातत्प्रत्यायन इति विषयत्वे
वक्तव्यस्तत्परार्थव्याख्यानमात्रपरत्वात् तत्त्वमस्यादिप्रतिविधिविषयतयाऽप्युक्तरूपेणामननादेयमेवमद्वितीयार्थिकस्य प्रत्ययस्य तु रोधात्
कथंचिदुपादेयतातत्प्रत्यायन इति विषयतथैव कर्तव्यस्तत्परार्थव्याख्यानमात्रपरत्वात्तेन तत्त्वमस्यादिप्रतिविधिविषयतया तु किंचिदु
क्तेन मननासिद्धेः मंतव्यश्चोपपत्तिभिरित्यनेन मननस्योपपत्तिसाध्यत्वावगमात् ननु स्वप्नेऽपि किं न सहते तत्राकृतिवाक्याभासमपि
ऽस्वप्नत्वेन ह्युपदर्शितान्यतात्पर्यार्थत्वमेवोक्तमर्हतीति चेत् उच्यते किं न स्वप्ने मर्हति कोऽर्थः किं स्वेदानुसारव एव नाभिसन्धिविधान
यथार्थं न तावदाद्यः घटपटोऽस्ति इत्यादिवेदान्तवचसि लौकिकपरीक्षकसाधारणस्यापलापानर्हत्वात् नापि द्वितीयः अ

गङ्गेददृतौकथीनात्मप्रश्नः॰ यविशिष्टेवद्दतावीरातः अद्दतेः। भेदान्त रेलन्निन्नोऽविक रणेभेददृष्टान्त्युपगमेतत्राप्येवमनुयोगे कथनात्मस्था॰ एकेन
नेदःप्रवन्नथा॰ भेदे तस्मिन्नेद्वितीवक्षतेनयजिलेप्रश्न ५

५

यथार्थतानिश्चिविषयबाधैवग्राम्याबाधर्वैः विपरीतप्रमासावप्रकृतेप्रात्यक्षिकीतावन्नास्तिघटः पटोनरजतमितिप्रत्यक्षानन्तरंघटः
पटएवेतिविपरीतप्रत्ययस्याभावात् श्वेतनीलंतमइतिप्रत्यक्षानन्तरंनैवंनीलंतमइतिप्रात्यक्षिकबाधाभावेपियथातवमते
नहाययमेकत्वहंस्थूलोगौरोवेत्याद्यहंप्रत्ययानन्तरंनाहंस्थूलोनगौरइत्यादिप्रात्यक्षिकबाधाभावेपिश्रावणीतयाप्रकृते
पिस्यादयौक्तिकबाधस्योदयन्नापिकुत्यबादितिचेन्मैवंकेवलबाधकत्वकथावादः। नचाविप्रमातथाहिकेवलमघटादयोलिङ्ग
इन्द्रियार्थान्तेतो तत्रलेदेसन्निवर्तन्तेघटसन्निवातत्त्वान्तादिभ्निरोधावान्यथासिंनीसन्निवेत्वानिषिद्धितीयेतत्इदसन्निवेप्रथमेदे
वर्तइत्याभावप्रधानवस्तुयोःपरीहारेथन्योन्याश्रयःवस्त्वोभेदायुगपदेवजायमानेवस्तुपरिच्छलक्ष्यस्तुगमेकिंभेदविशिष्टो
कोभेदोवर्सनामितिलेषामन्योन्यवत्तहेतुसमाधःप्रथमेनैवकृदेभसन्निवेवस्तुनिषिद्धितीयादिरिदास्युपगमवैयर्थ्येनिरोवरस्ते
दाक्षीकारेहेतन्तकनवेवनपूर्वपूर्वनसिद्धाविकोपसमिवेवमेवंविकर्तितइतिसंयोगात्कस्रणौसमवायलक्षणौवाद्यन्निमश्रिहितात्मसंयं
दिमभ्रमसमवायात्मासावात्मकोनवर्जनइत्येवोसरोत्तक्रियावस्पसंयोगसमवायपयोरनङ्गीकानारन्नप्रयच्छन्नफललक्षणा ६

४

४

टा २

धार्थ ३

त्रिभेकस्याधिकृतत्वप्रसङ्गाद्वाघटत्वस्याभावनियमात्त्रित्वेनान्योन्याभावेनोपरक्तोभावः नन्वेतत्त्वेघोत्तरक्षणेघटत्वमात्रोघटः कथोत्सिन्न:
थाऽङ्केनसंबंधाभावाद्दितिचेत्तत्पन्नमात्रः कथंघटोघटत्वेनसंबंधाभावाद्दितिवाच्यं। तुल्ये उत्पत्तिक्षणएवघटत्वेनसद्घट:
संबंधौसंबंधेथेत्येकस्कालऽतिचेत्तर्हिनित्यात्रिरूपणसंबंधेनाप्रसिद्धसंबद्धएवघटोसात्संबद्धश्चेत्येकः कालऽतिकल्पनीय
येघटत्वंतत्रसमवायोवद्धत्वाभावसंबंधस्यवसंबंधाभावस्यतन्नपरत्वात्यघजननयोग्यत्वमेवतत्पन्ते: प्रथमंकोहेसोऽघटइति
चेन्नासीत्तर्हितदन्योन्याभावोपिकथमासी उपयातन्प्रागभावापथावातस्पजातिस्मातज्जातीयान्तरनिभासाहितिचेत्
प्रलयेकथमासीर्यदेवमेवेतिचेत्तत्पस्यमानघटान्योन्याभावोपितथैवासीद्घटत्वाद्यापिचर्चेविप्रतिपद्यामहेइतिचेत्
द्वितीयोइतिनिरासवचस्यापिनियसोनङ्गः वन्यपर्वस्माकमिदस्तेदमात्रंकिसाधयिनितामिति। यद्वातङ्केहेत्वेनघटेसत्वेदो
वर्तनद्रत्पवोत्तरेआत्माश्रयप्रसङ्गदेतिचेत्नतद्धेतद्धेतोनङ्गीकारात्तद्विविशिष्टेनद्वारा। आत्माश्रयोऽसिद्धइतिचेत्। नय
विशेष्यवृत्तिनविशेषणवृत्तीतिनियमानङ्गीकाराद्धिघस्तूपमित्युक्तेऽघस्यचेपित्पमितिवञ्चनाति। प्रतीतिर्वाद्वैत्यु
ट्टी

रूपत्वेऽप्युक्तसंबन्धेऽपि वा दण्डेन संबन्धः प्रतीयते न तु घटत्ववद्दण्डयो रूपलक्षणत्वमिति चेन्न (तत्र घटस्य वद्दण्डयो रूपलक्षणत्व)
मिति चेत् अत्राथापाततस्तथैवानुभवस्तु तत्तु विशेषणत्वेऽपि तदा प्रत्यासत्त्याव्यावृत्त्याधिकरणतावच्छेदकत्वं यथावच्छेदकत्वं य
कालनियतत्वात् सन्निबोधजनकत्वं वा विशेषणत्वे तद्विशेष्यत्वं द्विधर्मानाधिकरणतायामपि सम्भवत्येकतया च तत्र दने
श्रितोऽपि स्वेच्छया इदं च दाश्रितास्तु विष्यतीति न विरोधः तद्देशसंबन्धानुपूर्वमसंबन्धस्य भेदो विशेषणमपि कथं न स्वसं
बन्धं विशेषणेनाम्नेति चेन्न स्वरूपसंबन्धस्यावश्यं नित्यत्वेन नित्यसंबन्धस्य तद्देशसंबन्धस्यावश्यं पूर्वमित्येवाङ्गीकृत्य संबन्धिनो
घटस्यानित्यत्वेन वा नित्यः संबन्ध इति चेन्न प्रतीतेनागमेन च प्रतियोगिनां विशिष्टप्रतीतिदर्शनात् विशिष्टप्रतीतेः
संबन्धसाध्यत्वाच्च यथा घटस्य भागरूपावयवत्वे सद्रूपत्वादिप्रयोगो न स्यात् तर्हि किमवच्छेदकत्वं तस्यापि घटस्यापरक्रमस्य यत्
नतयोऽपत्तमप्रतीतियत्र कः संदेहो यावत्तावता न विषयत्वमेव योग्यतावच्छेदकत्वेन वा तत्पत्तस्याप्यक्षे किं निपातः
मिति चेत् वस्तुस्वरूपावगाहित्वे तदुपरागस्य एवं तु परीत्यमेव किं न स्यादिति चेन्न प्रतीतिनियमेऽपि तद्वाच्या तत्तु स्वरूपतः स्वतेन घटोऽवि

५

नष्टो घटः प्रतियोगी प्रतीयते यथा वायुस्तन्नयो रूपिसंबंधिनोर्न समवायः संबंधः ह्यत्र भासीरेव भवतु तन्नस्यापि घटस्य संबंधे संबंधः
सर्वादिकः पटयोः समवायः संबंधभिन्नोप्युक्तसंबंधात्मको ज्ञानविषयो वेति न किंचिदनुपपन्नं समवायेपि मम न विप्रतिपत्तिरि
ति वेदरखण्डनामतदर्थमिह न तिष्ठस्यामहेश्वरेवस्मतितुपवतिष्ठपेरस्मवतिरस्योगविगोचमित्याद्युपलक्षणं विशेषणं वि
धामुपपद्यते यत्वाश्रमास्तिन्ने लेदो वर्त्तते इत्येवोत्तरं पूर्वपक्षस्य न हि स्वभावादपि घटेनाशिन्नः पटप्रतियोगिको भेदः पटोस्ति नेघटे
वर्त्तते पटस्तिन्ने वेति विशिष्यप्रश्ने कृते सामान्येनोत्तरं न घटः प्रतियोगिकभेदवान् इत्युक्तमत्रस्येतादृशाप्रश्नानुपपत्तेः घटो घटस्तिन्ने दो
वर्त्तत इत्येवोत्तरं पूर्वपक्षस्य न हि स्वभावादपि घटेनाशिन्नः पटप्रतियोगिको भेदः पटोस्ति नेघटे वर्त्तते पटस्तिन्ने वेति विशिष्यप्र
श्ने कृते सामान्येनोत्तरं न घटः प्रतियोगिको भेदः इत्युक्तमत्रस्येतादृशाप्रश्नानुपपत्तेः विरोधितावच्छेदकप्रकारेणोपस्थितस्य धर्मिणो वि
रुद्धप्रकारकावच्छेदकं प्रश्नस्यादर्शनात् न हि रस्वति मृन्मयार्थं घटस्येत्यमयोनस्याब्राह्मणो वैश्यो भूद्धो नैवान्यथा विज्ञाना
भेदे प्रश्नाद्यनिवाद्युक्तस्यात्मके प्रश्नदुःखात्मके नवा मिष्टत्वतावच्छिन्नेन वा यथासाध्यमाने पि विज्ञानदुःखात्मक वेष्टत्वा निर्द्धि

सेदमध्याय

आस्तुवाध्वति ५ ६६ सर्वं/जा १४ २

नेसाहर्यद्विवार्हत्यस्यवद्द्विदेवंविध मभ्म मह्नवस्रदोन्ररंदन्नमेवार्थेभवौ सेदत्तत्ववर्त्तेतेइत्यत्वभम्भे यत्र प्रतीयतइत्यु
नर्द्धिन्नयतोयतइत्यत्वयत्र प्रवर्त्ततइत्याद्यपुत्तरवैकिर्मुहुर्दुहवेद्याश्विनमुखंडनमुत्तैवनिससीतिक्रुञ्जोनीपात्मा सावत्तेदत्र
नीतानवायमधिकस्यप्रभ्मइत्याद्दिसंवारात्मिकान्नवेवं सतिखंडनपुत्तानामेवंवलवद्यं प्रतिपादितिसाद्वितिवाभ्मेत्तव
तुनाम तथा तथा पितवैवंप्रतिसाधाषेमध्याविजयतत्पस्यफलस्यतइत्यनीतावनेवप्रतिलेरारूतवानिर्पधिस्ये मत्रे वेत्रा द्विलि
महकर्मेष्य इतिप्रभ्मस्तत्यास्यसेदोनामधर्मोक्तिन्नेत्रस्यणिकर्त्ततभ्रष्टिन्नेवाप्याद्येतङ्कस्यप्रथ्यंपूर्वीसिन्नमासीत्तकथंपथ्यायार्ह
त्तेसादितितैर्बाधः द्वितीयेसनेवास्येदेनाहि मेघ्वसेदात्मरणबाम्नाधर्म्यंशतत्मा मान्नयर्वोद्वितीयेनद [illegible] अपयथ्येकैर्वपदोत्सेद्
ब्रह्मपरिवर्वर्तितेतस्याकिमसेदाशिन्नेकोमस्सेदोवर्त्ततइत्यभिमतेपामन्योन्यंकल्वकल्लइंसमादध्याव्रत्तस्तेदनूमस्त्यवसेदपर्यविसान
मित्यधिक इ्यणंश्रिया ब्रह्मणिवर्त्ततइतिनक्काक्रमः किंत्वसेदव्रतस्यमेयङस्यतथा वनामीदोषाइतितेरूतथाप्यन्योन्य
सावोधीमनाशिनारणप्रत्यहस्यपरेदाहृमा दायेवघोसतथा वघटब्रतपस्येलसेदवाक्ष्मीकारेहितिपिव स्पष्टपरपयिकल्प

६ ६

श्रीx

गुरुत्वमस्तु। अन्यथा साकांक्षत्वावस्थघटस्येव रेखत्वेऽन्य सांकांक्षा साकांक्षा हि तिवेशाद्व्यक्षणो वृद्धेतस्य तावद्घटादि क्रिया
त्यय साकांक्ष तापाक्षिप्त सांजनस्य त्वेन निरूप्यमाणेत्रस्वरूपे सांसर्गमते तेन त्वेन तु निरूप्यमाणमन्यसां सम्बन्धकुलो निरोधप्रकार रेखा
दाधाविरोधहति चेत्तर्हि घटत्वेन निरूप्यमाणोन्यसां सम्बन्धकुलेऽत्वेन निरूप्यमाणोभ्यसाकांक्षाप्रकारच्छेदेनोऽवोधस्वतु व्यव
र केवलीमपधत्वव्यक्तेरस्त्वं योः प्रकारयोर्विरोधिप्रतिबन्धोऽपि कुक्षौ प्रसिद्धोऽस्ति घटविशेषेऽपि त्वेन त्वेतिव्यथमन्यसाकांक्षत्वे तेन घटो भिन्नो
स्वोवाघस्यत्वमपि कथमन्यसाकांक्षमिति कल्पविकल्पात् घटत्वे तत्प्रतियोगि साकांक्षोति येषां तत्स्वकेन्नास्ति त्वमित्याकांक्षायाश्च
पक्षेपि सवार्थ स्वरूपसम्बन्धस्य तिरस्कृत विशेषणीभावा तत्तानि कथमिति येऽ अविशिष्टं समसेनत्वे विशेषणतयावतानि त्वं घा
पिकथमिति विद्यानव्यघटाद्यहिप्रत्ययेनैव स्वत्वाघतापत्ताव्यवस्थितत्वम्यत्वमध्ये स्वयम्पचेश्वान्नित्यनिःश्रमो भिन्नं घटादिपदार्थत्वसम्बन्ध
थाश्वतिरेकाणेतत्त्वस्यावाच्निः प्रतियोगिकस्वरूपस्य पानस्य रूपगतमेवापरितावापत्तेः तथाप्यर्थप्रतियोगिकघटस्य
घनपरिदृश्यस्यार्थपर्यवसाने पिपूर्वपस्माकृतोरेवावताचांयां सोऽस्त्रस्वसाधनपर्यवसायीति महातार्किकं बोध्यं घटत्व

गप्यस्य भेदस्य प्रतियोगित्वं घटत्वावच्छिन्नरूपप्रसज्यनया द्विशा घटोपि पटस्वरूपेण न इत्यत्र भेदप्रतीतौ तत्र भेदमेव पटप्रतियोगिकं पटस्य
स्वरूपं भेदस्त्वनुभूयमाने पटः प्रतियोगी यस्येति बहुव्रीहिसमासाश्रयणादेव समस्यमानपदार्थीभूतात् घटं तत्र अन्यपदार्थो घटो इति
न चैतत्र यैवोपदर्शितद्वित्वमेवास्त्वपादानस्यापदस्थितत्वात् समस्यमानपदार्थस्यान्यस्यैव बहुव्रीहावन्यर्थवाधानदिति चेत्तुल्यं वद
तस्तु तेषु विग्रहयोगवादिदं वदतस्तारेदः पतीयते विज्ञानहि गौकिविशेषणमभावंप्रकृतेपि पटभेदेन घटस्वरूपेण निरुच्यमाणे पट
स्य विशेषणत्वमात्रमस्तु पतंनरुं भेदस्यापीति एवं घटत्वावच्छिन्नरूपभेदप्रतियोगी पटः स्तु तेन कर्थं घटस्य घटात्मकत्वं पूर्वपक्षः समाह
नयाश्रयपक्षद्वावश्यस्तु व्यार्थं नयापटस्य स्वरूपे घटो घटस्वरूपे वपटो हानिर्विशेषणीयत्वेन तेन बद्धत्वनैव तस्यां भेदं श्रवच्छापनीयम् इति
यथायथा तव भेदेनिरासायपत्र प्रयानथानिष्ठस्य वाच्यत्व फलवपुरानर्षी भेदस्तिति अन्यसाकांक्षतापात्रिविशेषिकापिनिरस्तेनैव
वक्यमन्यसाकांक्षतानामप्रदश्योगि प्रतियोगिकाभावत्वेयनवैर्भेदान्तस्य त्वदासप्रतियोगिकास्तु स्वाव समवायेनैतिव
इत्येतत्वनाम सप्रतियोगिकातत्वं किंचिदाशपतेन विद्याध्यासानत्वेन निरूप्यमाणान्यघटादीनपि सप्रतियोगिकान्नाक्षं कर्म्म.

धी

१३

पा२ मऽ३ फु वै२

तद्व्यसाधवत्त्वे तु तन्निरूपणाद्धाननिरूपणात्मसुसप्रतियोगिकभावाविषयाश्रितत्वे तद्विसप्रतियोगिकपदार्थस्याघं नियमोप
हितत्वं निरूपणेन तन्निरूपत्वे तथा सति प्रमेयत्वादिविशिष्टघटाद्यिनापि प्रकारेण निरूप्यमाणत्वात् तुलार्थं समवायादय इत्यन्निरूप
णमपेक्षते इत्यस्मात्तन्नमेयत्वाद्यो पलक्षितघटाभावनियमनं क्रियते यद्वितीयं न प्रसिद्धमयमविद्वद्वयतथैवोपनयवाक्ये न तत्संप्रतियो
गित्वं निःप्रतियोगित्वं वा वस्तुनः स्वाभाविकमेवाक्रीतकर्माः। किन्तु हि यत्प्रकारावच्छेदेन यज्ज्ञानं नियमतोऽपेक्षितं तज्ज्ञानं समपेक्षते
तत्प्रकारावच्छेदेन तद्वस्तुतत्प्रतियोगिकमिति निरूपणप्रथावस्मपलब्धघटस्य घटत्वेन ज्ञायमानो नियमतो नान्यविशिष्टज्ञानमपेक्षते
ऽभावत्वेनाघटत्वावच्छेदेन निःप्रतियोगिकत्वं सिद्धं घटत्वाभावाभावत्वेन ज्ञायमानो घटत्वेन नियमतः स्वाभावज्ञानमपेक्षते ज्ञापय
तस्मिंस्तेन प्रकारेण सप्रतियोगिकत्वं यथा पिवह्नित्वेन वह्निज्ञानं न सापेक्षं धूमज्ञानमपेक्षते इत्यत्र नियमतो वह्नित्वेनापि
वह्निसप्रतियोगिक एव स्यादिति केनियमतः इति न हि प्रात्यक्षिकं न यथा वह्निप्रत्यक्षात्प्रत्यक्षानन्तरं धूमज्ञानापेक्षितेन धूमोपनयस्य प्रति
योगी स्यात् यथापि वह्निवान् सविकल्पकवह्निविशिष्टज्ञानं नियमतोऽपेक्षते तथापि वह्नेः प्रतियोगी स्यात् तथापि

यद्यपि संयोगस्य प्रतियोगिपदं वाचकं तथाप्यसाधारणं वाचकं नञ्वदित्यदो घ४४

सेन्प्रकाश

८

तद्विशिष्टज्ञानमित्यपेक्षणीयज्ञाने वैशिष्ट्यं विशेषणमुपात्तं अन्यत्र गोवा ... वादो सहानवस्थानरूपविरोध एव प्रतियोगि
व्यवहारः । घटविद्ध्यघातकत्वादिकन्तत्र नियामकं ... घटादयो निःप्रतियोगिकाः घटाभावादयस्तु सप्रतियोगिका इति किं कृतो
व्यवहारस्त्वेदमितिवेद्यन यत्पदार्थस्य यदसाधारणं वाचकं पदं तत्पदप्रवृत्तिनिमित्तप्रकारकज्ञानस्यैतद्विशिष्टज्ञानसापेक्ष
त्वं निरपेक्षत्वं प्रयुक्तमिति ... अपि संयोगस्यासमेयपदं संयोगस्यासाधारणं कारणं वाचकं नास्त्यतो दोषं तस्मिन्मते तत्र घट
त्वादय ... रूपस्येदानीन्तत्त्वेन ज्ञायमानाः सप्रतियोगिका इति न तु घटरूपस्येदं ... निष्ठरूपस्येदं स्यादनुगतस्यानुगतधर्म्मव्यतिरेकेण क
र्थं समर्थं ... दं तथा च घटरूपस्येदन्त्वं नैकस्य घटरूपस्य प्रतिनियमः स्यात् सकलप्रतिपत्तौ ... रूपस्येदन्त्वेनापि घटरूपस्येदमिति पदे
न व्यवच्छिद्यते इति चेन्न घटरूपत्वादेरस्य घटरूपत्वेन प्रवृत्तिनिमित्तेनोपलक्षणेन वा प्रवर्त्तमानस्य घटरूपत्वावच्छिन्नाशेषव्यक्तिपरस्य
... करणसमानाधिकरणव्याप्याकारादिवला ... पक्षतावच्छेदकत्वाद्रूपत्वघटनिष्ठा धर्म्मा ... भावासमानाधिकरणं धर्म्मय
त्वमेव यन्निष्ठो यो धर्म्मस्तस्य यो ... तावच्छेदसमानाधिकरणधर्म्मवत्त्वमिति यावत् अत एव न घटरूपेऽपि परस्परनिष्ठ

५२

अ२

धर्म्मात्यन्ताभावसमानाधिकरणधर्म्मवत्त्वावच्छिन्नत्वाधिकरणत्वरूपं घटान्तरे तत्राप्येकतरधर्म्मस्यापरस्यात्यन्ताभावेनैव घटस्यान्य च
घटनिष्ठसंयोगात्यन्ताभावसमानाधिकरणत्वघटत्वस्य न तु घटोपि तद्घटत्वरूपेण स्यादिति वा यो ऽत्यन्ताभावपदेन प्रतियोग्यस
मानाधिकरणत्वेनात्यन्ताभावस्य विवक्षितत्वात् अभावस्यापि प्रथमाकथा विशिष्टस्यात्यन्ताभावनिजात्यन्ताभावसमानाधिकरणधर्म्मवत्वस्य
विद्यमानतयाप्युक्तदोषस्य वाच्यत्वादेतत्स्वरूपमित्युक्तरूपापत्तौ तावद्विशेषप्रतिपादनाय घटत्वरूपं घटत्वरूपमिति तत्समासिका ऽत्यन्त
यत्न अयमेव धर्म्मो घटत्वरूपस्य स्वत्वं तत्प्रकारकं च न्यायमानो घटस्तत्र निरूपणाधीननिरूपणोनेकीहितापाधेरूपस्थितस्यायो
गात्वविघटतत्प्रतियोगिरुक्तात्यन्ताभावरूपरे स्वस्य घटादिस्थले तत्त्वलक्षणवाच्यत्वादित्यभावत्वादिधानरसावीभिन्यान्याभावविरहि
णीति वृत्त्यावाहित्प्रतियोगविधुराणीत्यनस्यापि सप्तमी वृत्तत्वरूपरहितपणदनाद्यासदिति विशेषनत्वरूपमेव घटत्वरूपमा भुक्तिय
तपदस्वरूपतादृशौ तदीनत्वसेद्वारोपानस्यावृत्त्यादनन्वितकवारवणादिमुकस्य घटपदाभावाद्युरुपावेतिसंशयः इति व स्मर्त्तनादि
शेदयसमार्थसंशयविपर्ययान्तर्धिकिना मौद्गल्पारोपविषयगतधर्म्मयोरन्योन्यस्मिन्नत्यन्ताभावदर्शनेत्यारोप्यधर्म्मस्यारोपविषये प

नस्या२

भेदप्रकार

भेदत्वेन भेददर्शनीयाः

निरवच्छेद्यधर्मप्रत्यासत्त्या यद्धर्मो निरूपणाधिकरणारोपविषयस्तद्धर्मावच्छेदकदर्शनाद्वा तथैवावधारणात् अन्यथा यद्वत्परोक्षे हेमेशायवि
पर्यये निस्यातामिति तिरस्करणवत्तु यद्दिप्रतियोगिना निरूपमाणा घटएकस्मिन्स्यात्तदा कस्मापि प्रकारेणानिरूपमाणेति ॥ सम्पपि
तत्सर्वदा हितिवचनान्तर्यापादका तावात्स्वरूपनिरूढयोर्घटत्वस्वरूपयोः समावेशवन्नीलपीतयोर्नीलत्वपीतत्वयोरपि वासमावेशात् स्यादिति हि
नासुन्दरमेतत् स्वरूपभेदकत्वात् यथावनीलपीतयोर्नीलत्वपीतत्वयोर्हि परस्परपरिहारस्थिति तत्सर्वो नियमनास्मात् सिद्धमेवाक्रियतेतथ
घटस्वरूपे देहरूपो बाधकाभ्युपगतेन तावदेव सिद्धत्वदविवादएवानवधोपपत्तेस्त्वरूपकोऽपि स्वरूपभेदानन्यास्याः नानीपकत
या स्वरूपांचणत्वज्ञान स्वप्रामाण्येनतु स्वरूपाशपातिहिपरीतं स्वरूपस्य विषयतानैयम्याज्ञानाहि स्वमसुखि स्पष्टेह
मित्वात् सर्वतिसनियोगितया भेदस्यावश्यकत्वात् स्वरूपप्रतिभासमाने स्वरसिद्धाने मनादवथ्यकेनहि स्वेदपदार्थे प्रतीयमाने ब्रह्म
यात्तत्पदार्थवा असर्वविधेयो स्वरूपविषयस्वैविशिष्ट्याविषयतया प्रागेव दर्शितेतस्माद्भेदेनाहि स्पष्टो नोपेदो स्वरूपसमस्त
हि मनानथमात्रमिति ताय घटपटौ न भिन्नाविति पारमार्थिकभेदनिषेधापारमार्थिकभेदनिषेधो वा तत्र यथा भेदसिद्धि पारमार्थिकस्यानि

सू२ तृ-प ४

निषेधेतादृशस्यप्रतियोगिनोनित्यत्ववद्द्वयः अपारमार्थिकनिषेधेवमदुक्तमुपगम्यमानपारमार्थिकत्वेननिषेधानन्वयात्वेलद
सिद्धिः अथावज्ञाने प्रतियोगिप्रमानायत्तत्वाविंशुत्तज्ज्ञानमात्रमिति चेत्तन्नहर्त्सिद्धत्वप्रामितत्वेदृष्टिस्त्रद्दृत्वेवार्थः पर्यवसन्नतया व
किंनिष्ठिकंनंतु सद्रूपतिरस्वेनानिषेधामर्थकिंत्वामधर्म्मांतरमेवकृत्स्नमिति चेत्तथापि सद्विरोधित्व चाविरोधनिरूपकतायेवलद
सिद्धिश्चसदाविरोधित्वस्यापघटपटयोस्तुसद्रूपनामकौधर्मान्तरेद्व्यवष्टम्भिवीचादिवङ्गीकृतातिप्रथमवतरेतुकत्वनिषेधापपत्ते
रश्रमाभ्यतएवअर्थशीरितिपुनरुक्तश्रुतीनांसद्विषयतोपपादनार्थंचंचश्रुत्यापदद्वैतप्रतिपाद्यतेनत्वकिंघटादिःनभवतुनत्रसाक्षि
अप्रुतोस्थप्रुतश्रुत्वस्वरूपेश्राघेसदविरोधित्वस्याविरोधित्वात्तस्यापिसदासिद्धिः एकत्वविरोधनिरूपकतयोस्मत्राश्रुतिपत्रा
द्वैताविरोधात्तेनघटपटादिनिष्ठमेवाद्वैतेनामधर्मोत्तरंतदपिसदविरोधित्वसांप्रकारान्तरेवासिद्धिः अयपदाद्यघटपदेवास्य
निष्ठमद्वैतंधर्मः श्रुतिप्रतिपाद्यः तथापिसद्विरोधेसद्वासिद्धिस्सदविरोधेवसिद्धिमयस्याविरुद्धगतमद्वैतंमत्तयेतथाम
ध्वंमपुरुषगतमसुकृरूपवाद्याद्वयपरेवाद्वैतेश्रुतिप्रतिपाद्येतदानन्नोविवादःश्रुत्यासदसद्विलक्षणपदार्थद्वैतप्रतिपाद्यते

मे२

न्तृधर्मिश्री त्वतदविनोभित्वा३ दी. वस्तलेदुत्पद्दालाः २

किंचहेतौर्मिथ्यात्वइतिचेद्धेतौनिषेधोपिब्रह्मणिभिन्नोनवाआद्येकथंचाहेतौनिषेधोब्रह्मण्येवनिषेधेऽभेदग्रहपरिसरन्नदास्य
घटदिनांनानाब्रह्मपंसंयोगानांचान्योन्याभावाभावेद्वितीयेघटपटयोरन्योन्याभावप्रसङ्गेद्वैतंसर्वथाप्यनुपपन्नंतथाहिअन्योन्याभावज्ञानं
भावस्तस्यैवतादात्म्यंघटपटयोःप्रतियोगिवाक्येतस्यैवसिद्धौसिद्धमद्वैतमभिसिद्धावन्योन्याभावस्यातोनविशेषणत्वेसद्भवतीति
द्वितीयेसम्बन्धेतदुपलक्षितोवाअन्यत्रप्रत्ययोन्यस्यान्यत्रप्रतीतानुपलब्धेस्तत्तयावाप्रतियोगितावतइतिएवंचनास्तिको
संसर्गोवातस्यभेदक्रयावर्णाभावाभावोऽविधिवक्षापनवाणवस्तुतस्पर्शयेत्पत्त्याकारणंनघटेपटेवापटेघटस्यपटेवाअभावविशि
प्रतियोगित्वमितिवापौएवंसतिघटत्वपटत्वयोरवच्छेदकधर्मयोरभावातयोरन्योन्यासिद्धिनिषेधानुपपत्तावन्योन्याभावाभावेमिलकल्पते
भावादन्योन्याभावधर्म्मत्वमन्योन्यस्मिन्नितिघटपटयोरस्त्वेवएवंपर्यवसन्नइतिवेत्तमेवंप्रतियोगिनोपपाद्यगम्यमानस्यसम्बन्धादायातादौनादौ
प्रतियोगिकत्वोऽन्योन्याभावेनप्रतियोगप्रसिद्धिनिर्वचनंतद्विशिष्टेनतदुपलक्षितप्रतीत्यवच्छेदकप्रसङ्गेनयाघटेनचपटत्व
यावत्प्रतियोगिकमभावस्वरूपेणसंसर्गाभावाविशेषप्रसङ्गेनवाघटपटयोरन्योन्याभावनिषेधोन्यायादौभावाविधवाहारात्मनो

नघटत्वपटत्वयोःसुगतावच्छेदकधर्म्माविरहेनिवंधत्वयोरन्योन्याभावविरहस्याविच्छिन्नाभघटत्वमेवप्रतियोगितेत्यूम.सर्वघटि
संसर्गावच्छिन्नेनिषिध्यते.तदासंसर्गाभावप्रतीतिःतादात्म्यावच्छिन्नत्वेननिषिध्यतेतदातादात्म्याभावप्रतीतिरितिस्थेघटश्चेतत्तदात्म्य
सप्रतियोगितावच्छेदकत्वंसंप्यप्रतीतवंतद्वस्तुमेवेतिवचन.घटस्यप्रतियोगिनोपदवच्छेदकीतादात्म्यतस्यघटएवप्रमितत्वाद
नहिघटतदात्मानघटः.नचघटनिष्ठतादात्म्येनपटेनिषिध्यतेतदातादात्म्यप्रतियोगिकसंसर्गाभावएवाप्रमितिवचनतादृ
त्म्यस्याप्रतियोगित्वावघटत्वतादात्म्येपटेनास्तीतिप्रतीतौतादात्म्यमेवप्रतियोगित्वेनपरिस्फुरतीतिचेद्उत्तत्रतादात्म्यसंसर्गा
स्यैवनिषेध्यत्वात्संसर्गाभावकाकाकारकस्यच्चघटःपटोनस्ववृतिघटःपटेनास्तीतिप्रतीत्योर्व्विलक्षणप्रतीयावानाववनूपेतेषां
वनूतेष्वपिघटस्यघटेरूतलेनस्ववतीतिसूतलेभावःप्रतीयतेसर्वनसंसर्गाभावःभूतलेघटसंसर्गस्यप्रत्यक्षसिद्धत्वाद
एवंघटेघटोनास्तीतिनतादात्म्याभावःघटेतादात्म्यस्यघटेतयाघपक्रीकारादुतस्मादन्यतयोरत्वयोर्भेदःसत्वप्रतियोगप्रत्ये
देपिप्रतियोगितावच्छेदकधर्म्मभेदप्रयुक्तमावतिष्ठ्यामुनवयहिप्रतियोगप्रत्येदेपिप्रतितावच्छेदकधर्म्मभेदाभेदाद्वतेदःस्यात्वदे

तीतिनअन्यत्वोघटेन.तत्रतादात्म्यावच्छिन्नोघट ... दवगतेनवावेलक्षण्यसिद्ध४नहिघट४पटोननव४
कच्छितादात्म्यकविसं ... वच्छेदकः ...

सेस्पकाय

११

यन्मूलवत्र २ — घटः २ — प्रतियोगिको घटत्वावच्छिन्न १

नेदं पृथिवी नेदं पृथिवी नेदं स्तत्वापि पृथिवीत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकस्यान्योन्याघटस्यैवाभावस्याहितिपेशात्रयुक्तस्यैवायास्यावच्चैर्यं
पर्यं तूनस्य त्वादिसंसर्गस्यप्रतियोगितावच्छेदकतयाऽसंसर्गाश्रवव्यपदेशः अन्यथै च घटत्वं पृथिवीत्वास्यामेव प्रतियोगितावच्छि
घतन्त्वसंसर्गेण घं च घटस्य पटो न तत्र घटत्वमेव प्रतियोगितावच्छेदकी नत्र तादात्म्यं तयार्थयत्वोर्येष्ठत्तरथा घटत्वप्रतियोगित्वेन प्र
तियोगितावच्छेदकत्वेन वाप्रतीयमानात्मवताचत्वसंसर्गी तादात्म्यौ तावसंसर्गोत्तावयोर्भेदाभावाविवादेऽनिपत्त्वार्वीनितिचेत्नमै
वैनेदं घटस्त्वस्याप्रतीतेः घटत्वसंसर्गोद्भूतलेनाश्रितेदं संसृष्टाभेदघटत्वेनवर्तते इत्यादिनिर्विवरणाद् घटत्वपटो नेत्यस्यां कुघट
त्वेन घटो घटस्य द्रूपेन पटइत्यादिनाविवरणादितयार्थविवरणविधियमाणयोस्तथाविशेषाद्कथं न संसर्गतादात्म्ययोरप्रती
तिः भ्रमसत्त्विधामिन्नेते देश्रमिहाश्रीगुरुयाबद्धगर्कामत्यादौ श्रुतिपतपाभिताद्दैर्यास्तत्रफलत्वाद्विपिकल्पमुपपन्नधः नस्यते
दृशात्त्वादनयथासमानाधिकरण्ये घटो येन प्रकृत्तेनेदं शलानोपस्थापितेनाभावादिनत्वाहिदत्वस्य सत्त्वेऽपि घटोऽसत्त्वेऽन्नदानतदानी
नेनाविकद्धधर्माध्यासाद्भेदे सिद्धिसिद्धस्यकारणवाद्सिद्धस्यकार्यत्वादकस्मिन्नियघटस्मानयस्वतत्रोपटस्मपयाल्पेयघटोर्थं

मु

तुमः २ १ तन्तुवदा कदेश ४

दुर्वद्धुलस्य पादरीतवर्णविद्धो मृदङ्गमपि नोपादद्धा शुंवाऽपेयं स्वर्गोर्थ्यं वालोऽसमपि रुद्रयेश्वा पेयकलंजस्रु णयोस्ले दोश्वा ज
पेयजन्यद्वर्णकोलेसरलाजन्यैनरकपारसेदषष्ठ्योस्याहिति विधेराम्नानमपिद्याश्रोतांसरपारस्देषसुनोन पिवेदिति नि
षेधाउसौरमपि नापिवेदित्यादिश्रौतस्मार्त्तलौकिकवहुविधमध्यायामसाधमनकलव्यवहारविलपःस्यादभिगमेवं तत्र वस्तुघा
कर्म्मतन्त्रद्वारागमप्रतिपाद्यस्वर्गाप्सर्गादिपारमार्थिकत्वे कः सद्देहकोशाठपनिषदेशधीतिपाथवारिमतवस्तुहेतोस्यवागं
कर्म्मपरस्कृतिनिर्दिष्टर्दीनप्रतिपाद्यतैयन्नसन्दर्शितपादकभ्रान्त्यालामोपारिपंथैस्यादिति नियमस्वर्गापवर्गादिपन्नेतत्प्रतिपाद्यवा
पारमार्थिकास्त्वावतवाद्धेतपारिमार्थ्यं यद्ययस्वर्गादेयोप्यपारमार्थिक एवंतद्वाचस्ताद्वैतपारमार्थिकवेकप्रतिभूः सुयमवर्गादिपदः
श्रुतिप्रतिपाद्यार्हपारमार्थिकास्तेदृष्टमीषीश्रुत्यप्रतिपाद्यत्वादपारमार्थिकमिति चेदद्वैतादिपदसंतुपारमार्थिकाः श्रुतिप्रतिपा
द्यत्वादुक्तफलस्तावोसीघोमिषु पारमार्थिकइत्येतावदेवतावदस्माकमपेक्षितमपातनः क्रमेण वेदहेतुफलस्तावास्थिकिञ्च पारमा
र्थिकत्वरूपस्वरोऽपेक्षिते तदाऽद्वैतमपि चाऽमनाहत्वमेद सोऽस्यतिवस्तुतः पुरुदद्येवं श्रुतिप्रतिपाद्यत्वेनैवद्वैतमता

पमीवा २

ज्ञानस्वरूपेतिद्धि ३

…प्रकाश.

नि २

क्रियंते २

१२

सद्रूप्यापीतिदर्शितंप्राक्॥ ननु कएवमाहधइहेनाप्ति किंतु सकललौकिकवैदिकव्यवहारधुरीणो व्यवहारिकोऽत्र
दोषाद्यवनाहिमिथ्यासत्यत्वेऽपिनास्यासिरसङ्गाक्रियत इति चेत् किमिदं व्यावहारिकत्वं नाम यस्य ब्रह्मणि ध्वंसे दोषेस्वेवसं
ज्ञानेऽव्यवहारविषयत्वमिति चेत् न । इत्थं वा ब्रह्मण्यप्येतस्य विद्यमानत्वात् ब्रह्मणि ज्ञानविषयत्वेनाभ्युपेतिवाक्येन
प्रतिपादितत्वात् तदा ज्ञानविषयत्वमवर्जनीयं न वेदान्तस्य तरां ज्ञानविषयत्वमवर्जनीयं व्यवहारो ऽभिलापः तद्विष
यत्वं व्यावहारिकत्वमिति चेत् न ज्ञानविषयत्वपक्षोक्तदोषस्यामोघात् नयनासिद्धपच्यवहारविषयत्वमेव व्यावहारिकत्वमिति
चेत् न अन्योन्याश्रयात् ज्ञानाद्याश्रयत्वात् विषयत्वं प्रयापि व्यावहारिकत्वं प्रकृते नोपपद्यते । तथापि बाधि
तत्वमेव व्यावहारिकत्वं परिभाषितं विवक्षितमिति चेत् बाधो विपरीतप्रमा तद्विषयत्वं बाध्यत्वमिति त्रियचितदा प्रमाविषय
त्वेन प्रमाणिकत्वानुपपत्तिः यत्र भ्रमविषयत्वं बाध्यत्वं तदा पारमार्थिकेऽपि निरवामे भ्रमत्वेनाङ्गी क्रियमाणे पारमार्थि
कत्वं बाधोऽपि धर्माधर्मादिलक्षणे नाऽस्य स्यात् धर्माणि सर्वत्रास्य नेन विपर्यये पदत्वस्य कामात् तथा च स्वद्वेन …

१२

नि४

भु

शानबाध्यत्वमिति सिद्धं ॥ अन्यथा ब्रह्मापारमार्थिकमित्यपारमार्थिकत्वबाधे ब्रह्मणोपि बाध्यत्वं स्यात् ॥ अथ घटोस्तीत्यादिज्ञाने ब्र
ह्मणि घटप्रकारकत्वे एवं तज्ज्ञानस्य बाध्यत्वमिति चेन्न घटपटादेः सिद्ध्याविद्यादिज्ञानप्रात्यक्षिकाज्ञातोपपत्तिकबाधानिरस
नात् मिथ्यात्वसिद्धेः प्रमाणाबाध्यत्वरिकालकविद्यशाकविद्विषयस्य तस्य बाध्यत्वेपि सर्वथा बाधासंभवात् इति चेत् कोपि बाधः नयापि
केवलपदर्शनस्य बाध्यत्वेन शशविषाणवद्व्यवहारानर्हत्वमव्यावहारिकत्वमिति चेन्न तस्य प्रमाणपदसमानार्थत्वे प्रतिपाद्यत्वा
बाध्यत्ववत्त्वावृत्तिरिति चेन्न शुक्तिरूप्यादेः प्रतिपादकत्वानुपपादनात् लक्ष्यत्वं तेषामपि कदापि कुत्रापि बाधोनास्ती
ति कथं ब्रह्मप्रमाणेन तस्य बाध्यत्वं मन्यसे इति चेत् उच्यते सर्वस्याप्रमाणबाध्यत्वे यत्र निरुक्तरीत्या बाध्यत्वसिद्धेः अस्मत्कथायी
ज्ञमथव्यावहारिकोपपादकताया मात्रत्वमित्यस्तु बाधविरहस्मात् क्रियत्वेनापि प्रतीयते ब्रह्मणः प्रपञ्चस्य कारणत्वमस्मात् कारस्य
विरहस्याप्रमाणपादः सप्रपञ्चस्य सिद्धिपपादमिति शावयस्य एतावतैव मां जगद्विज्ञानस्य व्यवहारिकत्वमिति तुच्छ अस्मत् सिद्धं व्यावह
निकत्वमिति चेन्न एतादृशप्रमाव्यावहारिकत्वस्य प्रपञ्चे नवाद तद्भिन्नत्वेन प्रमाणापि व्यावहारिक त्वस्य व्यवहारिक

नन्वेवं ब्रह्मण्यस्यापगम्यमानस्य पारमार्थिकत्वे तस्य पारमार्थिकत्वस्य सिद्धत्वात् ३ द्वयं सत्यं द्वैतं व्यावहारिकत्वमिति चेदस
त्यत्वमिति वाद्यं द्वैतं वेदवादाक्रमुक्तं प्रामाणिकत्वं प्रमाणगोचरत्वोपपादनेनैव निरस्तं सद्‌लीकत्वं विधिनिषेधव्यवहा
रगोचरत्वोपपादनेन वाधार्थं असत्यं व्यावहारिकत्वमिति चेत् तद्योग्यस्य साध्यायोगित्वं तदा मन्यामहे स्यान्यासानसमस्तायोगि
त्वानभ्युपगमात् ३ असत्त्वमेवासत्त्वमिति चेत् ३ न ३ दृष्टत्वादेव मिथ्यात्वमेव व्यावहारिक
त्वमिति चेत् ३ मिथ्यात्वमिति प्रामाणिकत्वं घटितत्वात् किं मिथ्यापदाभिधेयं तेन ब्रह्मसंकेतेनेत्यर्थसंकेतं तमेव बाध्यत्वस्वरूपमेप
(?)स्वकत्वात् न हि तीयः तत्संकेतग्राहकोश व्याकरणादेरर्थे पर्यायत्वेन मिथ्यादेशी काव्यपदानामनन्तत्वाभासनात् ३ अप्रमोत्त्वमेकस्य व
मेव व्यावहारिकत्वमिति चेत् ३ न ३ दृष्टत्वात् अत्यन्तं बहुत्वासावस्य मोहतया ह्यन्योन्याश्रयावस्थित्वात् भ्रमो स्योवापञ्चानां विषयत्व
मेव व्यावहारिकत्वमिति चेत् ३ न ३ श्रवणमनननिदिध्यासनादीनां मिथ्योपाधिकानां नानार्थरीत्या अनर्थमेव न हि श्रवणादी
नामुपयोगः स्यात् तथा योगिकत्वमेव व्यावहारिकत्वमिति चेत् ३ न ३ दृष्टत्वात् ३ अद्वैतविरोधित्वमेव व्यावहारिकत्वमिति चेत् ३ दृष्टत्वात् ३

तत्वे२ (margin)

५-३२ (margin)

वैपरीत्यस्यापि सुवचत्वाच्च प्रपंचान्तर्गतत्वेन व्यवहारिकत्वं तदा प्रपंचबहिर्गतत्वेन ब्रह्मण एव किं न व्यवहारिकत्वं स्यात् प्रपंचस्य
पर्वैकिल्पकदर्शनीयं चाविद्याविषयत्वं स्थावेधत्वं वैद्याव्यवहारिकत्वं तदा न किं विरुद्धमिति चेन्न। तथैव स्वरूपं चाविद्याविषयत्वं व्याव
हारिकत्वमिति चेत्तत्का वित्तथापि पारमार्थिकत्वाहतेऽस्य चेव्यावहारिकत्वमिति चेत्तथाविद्याविषयत्वे तदर्थे ज्ञाने म ऽस्य
न्यथात्मा सिद्धत्वे तथाप्यनुज्ञानात् मि ऽस्यथानंदसिद्धत्वे तथापि नानिष्टेस्पुक्तेनावेयत्वमेवव्यावहारिकत्वमितित्वे न ऽस्य बाध
तेदस्य पारमार्थिकत्वे प्रत्किस्यार्यो कथं न वेद्यत्वमिति चेत् वेदनविरहादेव ब्रह्मण इवदाकथं वेदनमिति चेद्वेदं त्वमपि तवव्या
स्तिः तस्माद्व्यावहारिको भेदः तत्र वाक्षीकारे न किं विदनिष्टमापादयति केवले पारमार्थिकत्वे व्यावहारिकत्वमिति प्रप
प्रपंचवर्याद्धर्महेयेत्याचीन्नेदं क्वाचित्तिर्याचनुष्ठिम्याये न बोधितात्मद्वयीनामपि वेदान्तिनो व्याख्याए नव तत्त्वेन प्रमा
णसिद्धतया ब्रह्मप्रपंचयोर्विशेषो नास्त्येव॥ व्यावहारिकत्वादेव प्रपंचस्य पारमार्थिकत्वं तथा हि सिद्धं पारमार्थिकः व्यावहा
रिकत्वाद्यत्र पारमार्थिकैतद्व्यावहारिकेयथा ब्रह्म इदं तेन वायं न व्यावहारिकः तस्मात्पारमार्थिकः प्रतियन्तिरको घटादि

नं२ (margin)

गया३ (margin)

वनिषेधो ब्रह्मणि तथा तथा व्यावहारिकत्वमनिवार्यमेव । अव्यावहारिकं कथं व्यावहारिकं स्यादिति चेत् २० आत्मानमनुपालम्ब्य देनसं...ति
भेदप्रत्यक्षः प्रपञ्चस्य ब्रह्मणि परमप्यन्नादि अव्यावहारिक ६

रमार्थिकत्वापारमार्थिकत्वाभ्यां विवादपदे भेदे ॥ पारमार्थिकत्वं यावद्वारिकत्वं च यद्यव्यवहारिकं तत्र पारमार्थिकं यथा ब्रह्म
पारमार्थिकत्वं ह्याध्यावहारिकत्वं बाध्यार्थं तस्मात्पारमार्थिकाः साधन विकल्पो दृष्टान्त इति चेन्न व्यावहारिकस्याव
हारिकस्य प्रमाणसिद्धत्वात् व्यावहारिकत्वं हि व्यवहारगोचरत्वं तच्च ब्रह्मण्यप्यविशेषेण सिद्धमिति प्रपञ्चवद्व्यवहारस्य च
ब्रह्मनपञ्चव्यवहारस्य वाच्य तन्मतात् घटाद्यात्मना ब्रह्मणो न तत्रानवस्थानादिति प्रपञ्चव्यवहारस्य वाच्य ब्रह्मण व्यावहारिकत्वं
मिथ्यात्वं निषेधस्तु प्रपञ्चव्यवहारस्यापि विषयस्य प्रपञ्चमाह व्यावहारिकत्वानिषेध व्यावहारिकत्वमयत्नसिद्धमेव तस्मादयथा
यथा व्यावहारिकं च मन्त्रपरेषि द्विविधकमेवाद्वितीयं ब्रह्मेति श्रुतिरप्यद्वितीयत्वादिना स्वरूपेण ब्रह्मैव लक्षणीयमित्येतद्
पनेवं तथाप्येतद्दृष्टान्तस्य साधनवैकल्यं प्रथमानुमाने तद्धि गलीव्यतिरेकव्याप्त्या वाच्य इति चेन्न तन्मते नतत्र व्यतिरेक
सहचार । पद्म । भेदः पारमार्थिकत्वे विषयत्वात् यदेवं तस्मात् तथा व्यावहार्यं तस्मात्तथा वेद्यत्वं च विवेकादि विषयत्वं तच्च तन्मते व्यपप्रमे
वरोदश प्रमाविषयज्ञानविषयत्वात् यदेवं तदेवं यथा ब्रह्म तथा वार्यं तस्मात्तथा शुक्ति निष्ठत याज्ञाते रजते तत्र भेदप्रसिद्ध्या २

२४

14

२४

निरुक्तानरजतत्वस्यप्रमाविषयत्वात्‌नरजतत्ववैशिष्ट्यंशुक्तौसाक्षात्तेनचनप्रामाणिकमितिचेत्‌नरजतत्ववैशिष्ट्यस्यरजते
पारमार्थिकत्वात्‌नहितदपितिनिर्वैशिष्ट्यंसाक्षात्‌शुक्तौनहिशुक्तौरजतज्ञानकियेभ्रमइतिचेत्‌व्यधिकरणप्रकारकचभ्रमोपि
प्रमत्वमार्थतियोगितयाविशेष्यावृत्तिप्रकारकतयाविशेष्यनिष्ठात्यन्ताभावप्रतियोगिधर्मप्रकारकतयाप्रतियोगित्वेन
नतयावानत्वसंख्यिनतयावगाहित्वात्तव्याघृतरजतत्वस्यसमवायेनशुक्ताविंद्रियसन्निकर्षाभावात्किंनजतमाईदंरजतमिदंसाचे
सामग्रीवशात्‌त्वारोपसंस्कारात्‌तथाचतेषामपिसानांशेयत्प्रमेयत्वपोरविनाशावपदेशमनन्यसिद्धार्थअनुरजततादात्म्यं
शुक्तौनास्तितथाचकथंसंसर्गेववैशिष्ट्यंशुक्तौसाक्षात्तद्व्यक्तौकविषयसइतिचेत्तर्हिकिंनरजततादात्म्यस्यकविद्यमानत्वात्स्वेन
स्यापारमार्थिकत्वेतदाहेत्यरोपारमार्थिकंघटपटादीनांसर्वेषामप्यङ्गीकुर्वंतितदेर्भ्रमत्वेनप्रवालेमयाप्रपीडया।याकोहिघटेहीन
मत्वायप्रतियोगिकत्वंनाङ्गीकरोतिएतेनप्रमहव्यकाभिन्याहीनामपितनकुंप्रमङ्गात्‌कुतत्वेहेतवैशहीनामपिपारमार्थिक
त्वमस्तुपगन्तुतामन्यात्केनहेतोवैशिष्ट्येनज्ञानरायवशात्नूयमानघटेपटेतद्देशनामपारमार्थिकत्वमानेनकिंविशेन

९~ श्री·श्री

धर्मापादयतीत्यवधातव्यमित्येवोपनक्तमस्मदुपित्रमेत्तासतइतिपक्षोस्मान्निर्णीता। किंयत्तएवयेननसाहाय्यापिहस्ताभाव
काचात्वंवस्याद्धितिघस्प्रतियोगिकान्योन्याभावान्यत्वाभावरहितःपटत्वप्रतियोगिकात्यन्ताभाववत्त्वाद्यघटपटत्वप्रति
योगिकात्यन्ताभाववनस्यतिनत्त्वपटप्रतियोगिकान्योन्याभावात्यन्ताभावरहितोयथापटत्वनाद्यपटत्वप्रतियोगिकात्य
न्ताभावरहितःपटत्वप्रतियोगिकात्यन्ताभाववत्त्वाद्ययघटपटत्वेवान्नतस्मात्पटप्रतियोगिकान्योन्याभावात्यन्ताभावरहितश्च
घटःपटभिन्नान्योन्याभाववत्तायोगीपटत्वप्रतियोगिकात्यन्ताभाववत्त्वाद्यदेवंतद्देवंयथात्मात्मेतियावाच्यंतस्माद्यथेतिप्राप्ताध
कृत्स्नाभाववत्तेनाद्यघीवाघटापटावन्योन्यासेत्स्वत्वेस्मन्योन्यधर्म्मात्यन्ताभाववत्ताइयेरन्योन्यस्त्वेवत्वेस्मन्योन्यधर्मात्यन्ता(भा)
ववत्तारेतयेस्मन्योन्यधर्म्मात्यन्ताभाववत्त्वेयथाविद्याविद्येस्मन्योन्यधर्म्मात्यन्ताभाववन्तौवेस्तौतस्मादन्योन्यसेत्स्वत्वाघटत्वप
टत्वादात्म्यावच्छिन्नप्रतियोगिकाभावसमानाधिकरणपटत्व।समानाधिकरणधर्म्मत्वाद्घटत्वपटत्वादात्म्यावच्छिन्नप्रति
योगिकाभावसमानाधिकरणेनासौपटत्वासामानाधिकरणधर्मोयथापटत्वेनघेतन्नपटत्वासमानाधिकरणधर्म्मत्वस्माद्

दान

तो १ भेदवन्ता यथा ४

रयत्तादात्म्यावच्छिन्नप्रतियोगिकाभावसमानाधिकरणमितिव्यतिरेकी। घटवद्भूतलं प्रतियोगिकाभावाधिकरणे
घटत्वं प्रतियोगिकाभावाधिकरणत्वाद् यद्यद् घटत्वप्रतियोगिकाभावाधिकरणं तत्तत् पटप्रतियोगिकाभावाधिकरणं
यथा पटः घटत्वप्रतियोगिकाभावाधिकरणं चैतत् तस्मात् घटप्रतियोगिकाभावाधिकरणमत्र पक्षविशेषणमहिम्ना संसर्गा
भाववाच्यस्यान्याभावसिद्धिः। एवं घटवत् कपालं पक्षे कृत्ये तदेव साध्यम्। एवं रूपेण समानकालीनत्वप्रतियोगिकाभावस
मानाधिकरणगुणत्वात् संयोगवच्छब्दादीनामपि पक्षसमर्थान्त्यव्यभिचारः। एवं संयोगमेव हेतूकृत्याकल्पयन्निरूपदार्थप्र
कपक्षताने प्रयोक्तव्यो व्यभिचारवत्तु पक्षसमनाम्नोनि सिमनी प्रार्थप्रपंच सत्त्वः हेतुत्वमुपन्यस्तेन तद्वत्पदार्थमा ग्रस्ताहेतौ तेन वा पे
हेत्वपक्षस्याव्यसत्त्वः तु सोऽरूपनतात्मोऽहेत्वमपि नसत्यमिति व्यभिचारः इति चेन्न तस्यापि सत्यवाच्यस्याधिकवत्त्वं सत्त्वे प्र
पंचः पक्षमार्थिकस्य व्यभिचारवत्त्वाद्यपद्यादिविशेषेतरपक्षमार्थिकपथ्यावश्यपानमाधिकस्यापि शेषपक्षवत्त्वादीयतस्मात्प
क्षार्थिकस्यान्नहेतुःनप्रपंचोपिसत्यएवत्वप्रयोगेदाहरणेसाध्यपक्षेत्तानबाध्यपक्षेतेसाध्यपक्षेपथ्यावृत्तौतेसि

नित्यानु

द्विषयत्वबाध्यज्ञानत्वयोर्विवादविषयरजतादिज्ञाने तस्मादसद्विषयकज्ञानत्वस्य शुक्तिरजतादेरपि भ्रान्तिज्ञानस्यापूर्णत्वेनोपपत्ते
घस्सरः संयोगमनुष्यतनारूपदेहादिविषयस्यैवमेरुशिखरस्य मारोहणेऽवितरणयामादिकमपि निद्राविद्राविते इन्द्रियग्रामे मरुष
पश्यति नन्दयिचयापारमार्थिकमेवास्यविद्यमानं तत्स्वप्नवदेवं भूते स्वप्नमुषीकोऽपि न तदानीं जागरानन्तरं तु विबाधस्य
तिरिकेसत्यपि नार्थयथामन्यस्यैति वेद्यकल्पं तदूर्ध्वं तत्कालिकं तात्कालिकबाधेन स्वप्नशिखरस्थदारादीनां तज्जन्मनि परमस्य
वस्तुतो बाधाभावाद्यथामोऽनवगन्तव्यास्त्येपि वस्तुदोषतस्तत्त्वेनासौ दृष्टः स्वाप्निकं प्राबल्ये कालेऽपि स्वप्नपात्रं नस्यन्नाप्नोतीति निष्प्रत्ययामः अतए
वप्रमाणाः सौतन्त्र्यदाकर्ष्योनितज्ञानस्यथा नैरवतीति तस्माद्बाध्यमानपारमार्थिकत्वयोः समनियमत्वाद्द्विनो नैयायिकाः स्वप्नविष
यानुव्यतिरेकानुवाद्योद्यदृश्यमानावपि स्वप्नपारिभाषिकनिमीलिकयोगजनिमीलिका यावद्बाध्यत्वेन मनागपि किल्पतीति न
तु यथाप्रसक्तयाप्रपञ्चोऽपि मैनाप्रसक्तादिश्रयावेवं मन्यमानस्य तत्कालिकेऽसोऽनविशेषमवधारयामपजतु वर्द्धयोनाम सत्य
सिद्धेर्भ्रमस्य मन्यते यच्छ्रमस्कालिवपद्ध भ्रमप्रयादिनाबाधासवस्तुस्वैभ्रष्टासीकरोतितयोः कतनोनास्त्रिकद्धनिवमेवपरि

न च प्रपञ्चाद्भिन्नत्वेन ब्रह्मज्ञानोद्देश्ये तद्दृष्टमेव समाप्तमाशास्यं तर्हि प्रपञ्चाद्भिन्नं कथं ब्रह्मेति चेन्नोपनिषद्भ्यस्तथावगतेरिति घोषणोऽपि
चेद्ब्रह्मणा साक्षात्कारः स्यात् अदृष्टवद्दृष्टत्वाद्भिन्नरूपप्रपञ्चस्वरूपार्थोपयोगी न तु प्रपञ्चसाक्षात्कार इति बोधयितुं न तु प्रपञ्चेऽस्य प्र
ब्रह्मप्रपञ्चयोर्वैलक्षण्यं ज्ञापयितुमित्यलमतिविस्तरेण निरवद्यादिश्रुतेः तथैव तात्पर्यं तर्हि मिथ्यासत्कथमेवं नैतद्बाधानन्तरं यथैवास्तु न परि
ति चेद्यदि ब्रह्म पारमार्थिकं तर्हि दृष्टस्य प्रतीतिः न स्यात् सर्वशून्यतायामस्तु प्रपञ्चदशायां प्रकृ.॥प्रत्यक्षमामा
हनार्थमिति चेदनर्थकं सूत्राणामेवं तत्फलमनुसन्धितं तर्हि तत्र तात्त्विकानां कथं परिग्रह इति चेदत्र ब्रूमः शुक्तिरजतेन
न हि कश्चिद्विप्रतिपन्नो विमतविहितः प्रपञ्चो मिथ्यात्वसाधने परं तस्मादनुमानादौ पूर्वानुमानाद्यद्वैतप्रतिपादकागमबाधास्य कथं द्वैत
प्रमितेऽनुपपत्तेरिति चेदागमबाधोऽयमागमवाक्यं तत्साध्यविपरीतप्रतीतिसाधकत्वात् बाधात्कथं बाधकः तथैव स्वस्य
द्वैतसिद्धावद्वैतप्रमाणमेवात्र न हि साध्यविपरीतप्रतीतिमात्रं बाधः किं तर्हि साध्याभावप्रमासाधनेत्ति कथं द्वैतानु
व्यवहारोऽबाधः आगमजनितानर्थक तस्मात्तर्हि तत्र बाधायोगात्

17

ख्यात

त्पाक्तत्वमुक्तत्वयोरस्यादेवं बाधासिद्धिकेत्विचेन्‍ मम मते सत्याद्धेतत्वसिद्धिर्न्नाध्येवं तर्हि एकमेवाद्धितीयं ब्रह्मेति वा कर्यज्ञानेनैनं
पत्येवकपत्वमादन्तज्ञनयद्यपि कत्वस्माणिज्ञत्यप्रमाणिप्रामिक्ययेदानाध्यीतादृथंज्ञानेनैनयत्येनवघटपटादिस्येदसाधनेवाधकेनसंध
तिसिद्धविषयत्वात्स्वयहितज्ञानं यन्मसामान्यनीकृत: यद्यतव ब्रह्माणिज्ञत्यादेरविषयकेज्ञानमुत्पन्नमनयो: कतमप्रमेति
संदेहाध्यीतिचेन्‍ तर्हि सुतरां त्वाधवान्‍ हि प्राप्तश्च प्रामाण्यमपि ज्ञानेबाधकेऽपवर्गसंदेहाद्‌वनाप्तिमदस्तुपगम्यमानत्ता।
द्यात्मज्ञानस्य यद्यपि प्रामाण्यपक्षी कारात्तवत्यतासिद्धयस्यमानत्वनाद्वेतप्रभा अयार्थतयापिनाद्वैतिप्रमेति कुटफसि
नत्यैववाधस्तदासथनवाहुसाध्यया किंशो यत्‍हेतुसाध्ययोर्द्वदासवाहतस्यहिसाध्यं सिद्धं तदा सिद्धसाधनमेयार्थासिद्धेन
सातदात्मनोहेतोवष्यसिध्या घटरूपासिद्धिरितियेन्नमैते व्यावहारिकसंदेहेन तथयात्मपगम्यमानेनासिनून रूत्नमास कलारु
सत्युस्वेनासिध्यानपात्नमा। यिकोत्नूवास्ते स्यतात्पदो यद्शान्तवहून्नामसंबंद्धोदेवसद्वतूपाधिसिद्धिन स्तुनाहेहेत्नूनमतोषम
मक्षीवर्म्मईतिचेन्न तस्मात्सिद्धिनप्पसतीकयमत्नमानमपरद्वायिष्याति सत्तो याविसिद्धिस्यसमपीत्यापिनाक्षीकर्त्तव्या।

सत्यत्वमिथ्यात्वसाधकं वाप्यथं संस्पृतानि तिवेत्तस्य समतापि स्तुनासाध्यं वाप्यवं संस्पृतानि निनदो घटस्य पाव्यथादृश्या सिद्धिर्दो
पत्रेन मन्यमेतत्ता नाप्यावपक्षे तथेनमदृशापि दोषाय स्याव काशमप्यसादयेवत्तेनाश्रया सिद्धिपरिकृता नत्तुम्मापवी
सिद्धिहेतुसाध्ययोर्दृष्टसतिव्याप्तिस्वावच्छेदकमात्मैव साध्यनीयऽतिबाधे दृष्टांतितिविरमे वेप्रापातत स्वरूपगाघमानथ्य
वहारिकत्वेत्मादायेवघ्याप्तिसिद्धेश्च वस्तुगत्यास्वेत्स्मानं व्याप्तिनकंत्यापितानजनकेवानाद्यश्रयात्मेष्टेस्वानजन्यत्वान्तस्युप
गमाञ्जनहितीयस्याध्यनेतिभ्रान्त्यंतोस्त्यावाप्रतियोगिसाध्यात्केवलज्ञानस्यस्वेत्सानातपतीवकत्वात् अस्तुपत्यक्षमायायोधूम
वान्यसौवह्निमत्यन्त्रित्याकारेणस्वमानायाघ्यामे स्वेत्स्वानस्यवापयोगात् अतएव साध्यनसमानाधिकरणान्योन्याव्यास्यावाप्य
तियोगिसाध्यवावकत्वसिद्धेर्वास्वेदगस्त्वंघ्याप्तिंवर्णयन्ति।न तस्तुसिद्धसाधनेत्यात्लव्यारिकस्फत्वेदृश्यासिद्धयादिति वेन्न स्व
दृष्टसात्वपारमार्थिकत्वस्यसाध्यत्वात् अथात्स्वविरोधः तद्यवादीनां स्वत्वं पारमार्थिकत्वास्वव्याप्यत्वादिति मवैद्यत्वस्य
ब्रह्मणि पारमार्थिकोपिगतत्वात् तत्रवेद्यत्वेनाप्रतिबिंबत्वमेववेदनात्मकमितित्वे स्वब्रह्मणिवेद्यत्वेनाप्रतीत्यत्वब्रह्मपदेन प्र

18

२८

ऽपपस्याघातेन वा स्वाद्येवं ह्यकोनैव वेद्यत्वं मंत्रेण न ग्राह्यणि वेद्यत्वनिषेधश्च दाकर्त्तुं शक्यम् वेद्यत्वनिषेधकेन वाक्येन ग्राह्यात्
स्यापनाद्द्रहादे, वेदनवान्न वेद्यमित्यनुमानपक्षेपि पक्षोपस्थितौ वेद्यत्वमवर्जनीयं पक्षानुपस्थितौ च वेद्यत्वमवर्जनीयमेवानि
वेद्यातवात्मनश्च स्तुमनुप्रतिपन्नः तथा हि प्रपंचो मिथ्या वेद्यत्वात् शुक्तिरजतवदित्यादावप्यनुक्ते दोन पारमार्थिकः व्यवहारिकं वा
रतरङ्गः प्रसङ्गानुनूतवदूरेत्वं च घसादृमानपारमार्थिकान्ङद्वा ह यथा भृङ्गवदिति चेन्मैवं प्रथमानुमानस्य पक्षग्रहणे व्यावहारा
रहमान्न स्वसाध्यविकलत्वात् साध्यं हि मिथ्यात्वं यद्यपारमार्थिकत्वे तदा साध्याप्रसिद्धिः प्रथम व्यावहारिकत्वमेव तद्धा सिद्धसा
धनैश्च यथा ग्रहसिद्धत्वे तथापि सिद्धसाधनैश्च प्रथमकल्पे निश्चिन्निषेधव्यवहारानानन त्वे तदास्मा घात: प्रपंचो मिथ्या मिथ्याव
हारराजनवाङ्गीकारात् अथ मिथ्यात्वे भ्रमविषयत्वे तथापि सिद्धसाधने कदाचित् कस्यापि शुक्तिभ्रमविषयत्वाङ्गीकारात् न हि
भ्रमविषयत्वेभ्रमाविषयत्वविरोधि एकत्रैव नानततदेतत्स्यपदर्शनात् इभ्रमाभूतज्ञानादिविषयत्वमेव मिथ्यात्वं तर्हि साध्याप्रसिद्धिश्च
यमसस्खगामनिर्वचनीयत्वं मिथ्यात्वं तेनापेवं सुदोषोपनयनिर्वचनाआकिरिति यदि चानिर्वचनेसमाहसे त्वयापि निर्वक्तुं

२८

।ग्रथ२

नशक्यतेमवोन्मत्तस्यपुरुषस्यादेवमेवंअयमसत्वासत्वसदसत्वपक्षेषुदूषणदर्शनादनिर्वचनीयत्वमेवप्रपंचस्यावधार्यप्रा
मस्तितुकश्चिदनिर्वचनीयतोपदेशार्थपरस्यसिनवाम्नायेतदपिकथमेवंधारितवानसितिचेत्सद्यअनिर्वचनीयत्वेनैववाच्यत्वे
नधर्म्मेणव्यवस्थितःप्रपंचोब्रह्मशिवतयावस्थास्यतन्नस्पष्टतयस्तःपद्मपैवविताणोगिलीजगत्स्वथानिर्वचनीयत्वमप्पपा
रमार्थिकमेवतदात्मदृशिमतीनुर्वचनीयत्वमेवद्वयामपंचस्यसम्यगुक्तिमितिनविवादःअयनननिर्वचनीयत्वनाम्नानिर्वचनी
यत्वमिसुरयासाववचमेवप्रपंचस्याङ्गीकुर्मइतिचेत्तर्हिठलयासाववनवद्येवव्यवस्थितःप्रपंचइतिसिद्धान्तेदृष्टश्रयथाविना
धादेवमपिनाङ्गीकार्यमितिनिर्वचनीयत्वानिर्वचनीयत्वयोःपरस्परविरुद्धयोरप्यतयापरस्परविरहात्मत्तयावैकल्पया
वस्थकत्वात्हिनियरतार्हितेनेवप्रकारेणव्यवस्थितःप्रपंचः अयस्मद्भयपक्षाङ्गाकरिननवैम्नदोषायसर्वेनप्ददीनानि
र्वचनीयत्वेनारुपासाववचैनाम्पतनवचमतएवप्रपंचोस्वीकारइतिचेत्तर्हिङुसत्वमेवपारमार्थिकमेतावतेवङ्गमाग्रहणा
त्स्वहःसिद्धंङुसत्वमपिनपारमार्थिकमितिनिषेद्धान्यद्गुसत्वेतर्हिपारमार्थिकमित्यायातंश्रतएवप्रपंचस्यब्रह्मात्मेदमन्य

मन्यामहे च्यत्वमेवेनैकत्वादीति चेत् न केवलमद्वैतत्वेनैव किं तर्हि सत्त्वेनाभिधेयत्वेन प्रमेयत्वेन ज्ञेयत्वेन धर्मित्वेन धर्म
त्वेन च रूपेण प्रपंचब्रह्मणोरैक्यं दोताद्वीतिमस्मास्फपगामद्वतिसुक्तो सत्वं तर्हि सिद्धः कथमिति चेत् प्रवात्तरत्त्वद्धर्मत्वत्रयोतिग्रह
णा त्रयमिथ्यात्वं धर्ममेकं विश्वमयत्वादि वस्तु पारमार्थिकं साधयसि इत प्रतिपक्षेण तर्हि मत् साध्यमानस्यैव विरुद्धत्व
मसत्प्रतिपक्षत्वावश्यंभावत्वात्परलोकस्य हेतोनेति ॥ ॥ न च विपक्षबाधकतर्कशून्यत्वात् स्वहेतुत्यागत्वाभिद्धात्सर्वदैतत्वजातिवत्
न लौकिकवैदिकव्यवहारविप्लवसद्भावविपक्षबाधकतर्कस्य पूर्वमेव दर्शितत्वात् इत्यत्र वदतव्यवहारापि ह्रुवः किं न क्षिप्रमिति चे
इत्यत्र मतिनिष्प्रमिषत्काषेनिवेश्य एतस्य वपरास्यादृष्टेर्विश्वतो लोकस्य शुक्तिकायां रजतवत् न्यायाधानाद्व्यापि सौम्याः पक्षिलाश्वे
आयः नालीकमौलीमस इति चेत् तस्मात् पक्षे च वर्तते सोत्पलमत्तन ॥ ॥ न च वस्तुपाधिरेव कश्चित्सिद्धात् वृपलस्यमानो शाक्यमानत्वतात
पिहतत्वं संदिग्धव्याधिकान् साध्यसाधनायपर्याप्तिसामर्थ्यायोगे साव्यछेदानिरेके च तेषां तात्पर्यानापि तेषां विपक्षस्य कृतत्वा
वर्ष्टतोर्धमनिता वनमिति चेत् मैवं लवोपाध्युपगतो पद्य साधकत्वसाधनापनद्यनत्वापि पक्षेमानोपाधिस्तु तथा च कार्या च

19 १९ १९

२० रीवप के नया

मत्वेनोपाधित्वनुपपन्नस्यमानोपि तत्र व्याप्यानमापर्याप्तं कल्पयिष्यति अथ येद्रमसाधकोयाद्धिः तोपाधि ग्रहणवादित्यर्थं हेतुः यत्रैवमानो
पाधिरयं साधकत्वं साधयिष्यत्येवं निमतां व्याप्यापनाद्नुमानमपि तथैव साध्यं साधयिष्यति नहि मीमत्येव दोषादोषाः नन्
तु ह्यद्भावेन तद्वामित्याद्धितोपाधिः कथं नानुमानं कल्पयति कथं वमाहनाकल्पयति पक्षिवों येपि पन्यसाध्याव्यापकत्वेन निर्ण
नः साधनव्यापकत्वे न संदिग्ध साधनाव्यापकत्वेन्यानिश्चितः साध्यव्यापकत्वे न संदिग्धः कश्चिर्धर्मः मनीतिप्रथमन ननानि
नुपलभ्यसंदिग्धोपाधिर्दोषा एवन्यवन्नविरासाय वातत्त्वन्यकेएव पटीघा इपन्नत्वसहवान दर्शनव्याप्तिवारदर्शनाद्धकृतन
र्केर्व्याप्तिः पनिश्चिनानचाप्रिशर्यमानोपाधेर्हेतुत्वेनभूमादिनावद्यर्थमिति नपिनस्पात्वथा येससाधनताजमितिनापि
नस्पादितिनिरिप्रसूत्पोक्तदघेनिनीहेंजगक्षरधेतातिकंवंकोस्तारथा किंवाहेतेत्यकतिः प्रमाणं प्रमाणज्ञानमपिवाप्रिः
यदि प्रकृति प्रमाणेतदातस्याः पारमार्थिकमस्तुपर्यनस्यपारमार्थिकोरपारमार्थिकंज्ञानमुपेतमर्हति अपारमार्थि
कम्यथाभावकृतकामिनसंसर्गाद्यमथाउविसर्गाः पारमार्थिको प्रामिवेशः ननुघ्रमभावकृतकामितातसंहेथाप्रदावाधे

णिपारमार्थिकत्वास्यापादितत्वात् असन्निकृष्टा कामिनी तत्र कौ वा तदानीं कथं धातुविसर्गो लक्षयिष्यतीत्यवशिष्यते तं कामि
नीतत्समक्षं योऽस्या वेपितज्ञानाद्देहस्य सीत्कारादिसंस्पृष्टतादुत्पद्यमानस्तद्वन्मध्ये धातुविसर्गः पारमार्थिकदेहकार्यवेति किं का
मिनीस्वज्ञानद्विषयकेज्ञानमपि कथं स्यादिति वत्तं तद्विषयकज्ञानं सर्वत्र कामिन्या एव कथं संभवेत् तु नी कामिन्यास्तत्र स्फु
टत्वं वाधवति चेत्तत्राप्यात्मदेहस्यैवं तदा स्वप्ने कामिनी नोपलभ्येत्यपि तेन विपरीतज्ञानस्योत्पद्यमानत्वेनात्र स्वस्यापि सत्यमेव भा
रितत्वान्नातिप्रसङ्गः यथा पातत कामिनीज्ञानस्य वाधज्ञाप्यापि क्रियोपरागस्य कामिन्या वाधेन द्विविधा रूपापि नाधि तत्प
न्नेव तु एवं सति स्वविषयज्ञानमपि तत्काले कुत्रचिदेव नास्त्याहृतत्वात् साविर्भावेन वस्तुतः उपलक्ष्यते तत्वत एवेति कथं न द
कस्मादिति न्नि करुणात्कामिनीसन्निकृष्टत्वेन गृह्यमाणत्वेन रूपवतः कथं सन्निकृष्टत्वं वा स्यादिति तेन तस्य तावदेव परत्वेनायथो
तं स्वरूपं तेन ग्रहणं किन्तु तद्देशात्मतत्वक्रमेणापि कामिनी परमार्थसती तद्यावत् तत्कालवत्वेन गृह्यते किं च लौकिकविषयतया त
थाप्रमाणवत्वात्पारमार्थिकत्वं तेनैतेन जनादीयमितप्रमाणं प्रतिनिष्ठं तेष्वनुतानं प्रमाणं जननीयं तत्र समस्तं सर्वं आधेयहेतम

२०

२०

वोद्धनीयेवाम्नयेनघटादिरिक्षानेनभसमेकानिजज्ञानस्यानियोऽर्हैतमपारमार्थिकमर्हैतंवपारमार्थिकमित्युक्तवाकेन
रवस्थेदृष्टस्तप्रदूषणोपत्तामा। कथायपंचस्यापारमार्थिकत्वेप्रत्यक्षपारमार्थिकत्वंपंचयात्स्फक्रम्यतेतत्रपारमार्थिक
वापारमार्थिकत्वयोर्द्धर्मयोर्द्वैरमस्तुपेकिंनवाग्राह्यसेदक्षसिद्धयवग्रस्यपारमार्थिकत्वेकवापरमार्थिकत्वयोरन्यतरद्वेगस्य
पंचयोरन्यतरस्मिन्विद्यमानेकथंनोरूपाधुरुषधर्मववमापादयिष्यतितथावंसर्पेवःपरमार्थिकोब्रह्मर्वापारमार्थिक
मित्यनिष्ठसुस्थचाद्यापाद्यतेपारमार्थिकत्वापरमार्थिकत्वयोरविप्रावृक्तस्वीकारेबाधीतिचेद्रतएवंपरमार्थिकत्वे
दृष्टमहं निर्नेधनोद्देपौनस्त्यार्थंपंचस्यापारमार्थिकत्वपिनदेवपारमार्थिकत्वंतस्यब्रह्मणोवायत्पारमार्थिकत्वंतदेवंत्र
पंचस्यापारमार्थिकत्वमिपिहयातमाधनापामोवेदीतिनो। किंवसेसान्वयोर्दहोभिन्नवास्त्राद्यसिद्धोरदृश्यतिपेतवद
र्थनपरेदृमसडुनंतदृसेद्दृसेऽनघिद्यासेद्दृसाधनंनदृश्यावनमितिमद्रोऽहं पीतयेदसम्मोहितिनवऽर्हैतमपारमार्थि
कमर्हैतेपारमार्थिकमित्यपमेवर्हैताहैतयोर्द्व्यसमितिवर्हैताहैतयोःपारमार्थिकत्वधर्मोयदिहिपरमार्थसंतोमन्यसेतदा

मान ला
मार्थिकत्वा...र्थिक

सिद्धएवभेदप्रतियोग्यनुयोगित्वादिधर्मोप्योप्यैवभेदकत्वप्रतिपादनार्थं किंच विद्याविद्ययोर्भेदोऽभिन्नत्वान्नाद्योऽसि
द्धान्तदःखिताद्येतयोर्निवर्त्यनिवर्तकभावावपपत्तिः विद्यायाम्नविद्यानिवृत्त्यावपवर्गइतिहितत्वमतेत्वाभेदेमुक्त्यप
त्तेर्व्यावहारिकभेदोनिरस्तएवाअपिचस्तेवस्तुपरमात्मनोर्भेदोऽभिन्नत्वात्प्रासिद्धएवभेदः अथ विद्यानेदमयस्य परम
त्मनोदुःखमयवाभावर्हसंचरणमध्वादिविशेषाःउपाधिभेदाद्भवेयुरितिचेत्तउपाधिभेदस्यपारमार्थिकस्यव्यवधानरूप
गमात् अस्तुपगमेवाकिमुपनायुपाधेर्यत्भेदेनउपाधेयस्तेदोपिपारमार्थिकोनाशिकिंवुव्यावहारिकइतिचेत्तत्रकिमु
पाधिभेदःपारमार्थिकस्तोपिव्यावहारिकएवेतिचेत्तत्रकिंब्रह्मणःसंबन्धस्यपरमार्थतोभेदेतेषांविसंबंधेस्तस्यपार
मार्थिकएवभेदेत्वाद्दिसंबंधएवनाशिपरमार्थसन् किंब्रह्मणिनदस्तेदारापायेनेतितर्हिमुक्त्यपेयंब्रह्मवर्पादिकेयामनु
स्यन्तोकिन्निरासतायपतनःस्वपारमार्थिकत्वेवाद्दिसंबंधनिनाशायेतिचेत्शाशाङ्काहिनिर्विशेषस्यब्रह्मणोदिसंबंधस्या
वश्यकत्वप्रतिज्ञानयोरसमर्थस्यानिराकरणेप्रयत्नान्तराप्यावश्यकत्वनिहीत्वात्तिरपिदेआदीनामपारमार्थिकोऽप्युपादिशुतनामा

स — गा प्या

यास्तैवफल्यैसंवादित्सेवंधीपापारमार्थिकवज्ज्ञानमेवनवज्ञानेनतदुत्पादनायववोधोस्तेइतिनायासवैफल्यमितिवेच
एवंसतितिसत्यज्ञानविषयत्वेनत्वेवादिसिंवैधास्सिरमार्थिकत्वेपारमार्थिकज्ञानैयनहिविषयेपारमार्थिकमित्यापातेनय
वाक्ष्त्रैपारमार्थिकेनसत्यताप्रेयविषयानिसृष्टमितिविधेवानर्थक्यं अयदेवाघपारमार्थिकत्वज्ञानमथसद्देवत्तदासेत्रा
हीनीपारमार्थिकत्वमपद्वेत्सिद्धं अथअसत्याद्यकारोविघातयाश्रविषयानिवर्त्यतइतिमतंतदा अन्नविषयकस्यस्वाद्याकस्य
अन्यस्मिन्वेसेत्सासुपगमत्वदसिन्नेवंनितत्स्यअत्राणोयोगास्यासडत्यवमित्यपसुपगातिस्यानयावनित्यत्वविरोधःयोगास्याभेदे
पर्यवसानंतदात्मिकापारविद्याघानित्यसत्वावत्ग्रथथारीरादैक्ष्यपयाहिरेवमिथ्याज्ञानमिवस्वरूपसिद्धंपरमेश्वराशाद्यपारमार्थिक
त्वेयःकश्चिदनाश्रामात्मवपरमात्मेसिन्नःपरमात्मावनित्यज्ञानैकसमवायीत्याहितत्वज्ञानैनैयायिकैर्मन्यतेवयस्तुडात्मैव
केवलीपरमार्थसदितिज्ञनैरुत्पासम्पाद्यतथैवतुवनापिपरिशवाव्यानिवर्तयोगाप्याभसवथादेतात्द्वैविषयकीसात्साकारस्तु
त्वाधज्ञसत्वाद्भवतीत्यपिपक्षत्वस्यप्रमहस्यपक्षोतुर्मेदयावनिर्विषयस्तुपर्वमितिवेच्चन अत्यादिज्ञानितज्ञानानांब्रह्मणो

तपपदक्र — नागर — बहिर

तु४

६२

वैशिन्नु वाधिवन्रूपकरणाणा पर्किप्यागारःतस्माद्धेद्दीतिनां पृकुरायमती प्रवृत्तिरघमती मोक्षानमद्यसम्बन्धि घाधमती यो
गास्यासोथमनृवेदोधमनेवेतिसाधुतीर्थिकवाशिमानश्वधर्मास्विर्घादीनां भुमत्वसंकथापिनाम्निष्प्रश्निलिनस्यप्रमाणस्यापि
सचेनवक्षमाणप्रमाणिकमैतिचवंभुवेस्राशिन:स्वच्छा:ग्रहेतेकिंप्रमाणमित्यत्रहेतेप्रती तैनवाश्राधेप्रन्नाभुपपत्ति:नर्कुप्र
तीत्स्ववदत्तोदेवदत्तोगोरस्यामावेतिष्टछामिच्छित।यस्याप्रती निम्नमानवाश्राधेयतांप्रतिकरणेनदेवाहेतेप्रमा
णमित्यवेद्विश्रहेप्रहेताप्रमामितिकिंप्रमाणमितिप्रश्नार्थस्यथायविरोधपराघातएवेत्यादिश्ंसनमत्वपपत्तेश्रहेते
प्रमाणेष्टछमानेयापिकस्याद्वैलंघटनाश्चित्रृथ्याहेतं:प्रमाणिवा:किंतर्हि घटाद्धेतेपटश्वृत्तिनैप्रश्नार्थोप्रमाहेतेघटाद्दि
हृत्तिनवेतिवाधेटाद्विहृत्तिवंवलङ्गपादावेवमती।तिनदृष्टाविवैयार्दीकारादोतथावान्वयप्यानिस्कवोप्यो.प्रसिद्धिं:त्व
पको।टिश्चनवध्यतिनोफिकोटिश्वसद्वास्नि।मितिकथंप्रश्नाङ्गपपत्ति:स्वप्यापस्नोनमन्वियाप्रकृष्टमने.तदपिनघटत.
नयाद्धिश्चहेतेकिंप्रमाणमितिप्रश्नार्थ:मद्धैनेप्रतीतेनवेतियवया प्रहैत विषयमतीतिविषयक:प्रश्न:किमनेतवाद्धेपत्ती

नियेतुं शक्तीतानद्दा प्रतीतेनवेति वाच्यम्भ्रमः नवेत्तदा तु तरान्तप्रकारस्य वैसा प्रतीतिप्रमानवैद्य पिनप्रमात्वस्यप्रवतीति भ्रम
त्वीस्तेनवघघित्वमाणेप्रत्तुसंदंनार्थस्मा ख्रिशपिसेवारणीयीनतु स्वेदेन प्रतीतः प्रतियोगासेद्दंनिहपयत्वसंदेन वा प्रतिपत्न्न
तावद्दाध्य निवपणीयसंदाप्रतिपत्नौ रवेदेन प्रतीत्यसद्भवात् सम्भववात्मार्थ्यत्तु योगानिरूपत्वेन द्वितीयः प्रथमे सेदेन प्रतिय
नसंसदप्रशास्तपपत्तेः प्रथममसद्म प्रतीत्या अस्तित्वेनव्यवच्छापितस्य वस्तुनास्तित्वसिद्धत्वेनव्यवच्छापितस्याप्यत्वेदस्या
दिनिमद्धिसस्यैव तथा सम्याद्दित्तवाद्दसद्दाद्दसंदासांवक्तव्यः प्रकारोऽन संस्तत्येव परस्परविरोधो ह्लिनभक्ताद्यन्तरम्प्रितार्य
तितवैवव्यवच्छानाद्दन्धा प्रश्नेनाद्यनेतिवत्समेवंनास्तित्वेन प्रतियोगिग्रहोनास्ति त्वेन किन्तद्द्वि घटत्वाद्दिना प्र
वमाधिकरणस्यापि परस्परविरोधव्यर्थे प्रतीतोः किन्तद्दिवस्तु स्वारोप्यैतद्धुनास्तित्वमस्तित्वेत्यन्तः प्रकारान्तरनिस्मा
स्ववतीति भ्रमः प्रतीतित्तु सामान्यविषयाद्वक्ता विद्धित्वेन कदाविदस्तित्वेन कदाचित्तघटत्वेन वा क्वाचित्पटत्वविशिष्टत्वेन च
प्रत्वेनवासत्वेन वेति न किंचिदनुपपन्नं ग्रथ्यपदिप्रतियोगिप्रतीतावपि सदासदयोरेकतरः प्रकारो भासते व्यक्ती तितय

२ व्यानो

ग्रहणं वा घटे चैत्रेण प्रतीतः प्रतियोगी सैद्धान्तिकपदार्थतिगृहाणात्रारोप्यतनिषिध्यत इत्यस्मात्किं सिद्धान्तरहस्यमिह सर्वं जतामित्यानो
पानन्तरं निर्दिष्टं जतमितितिरैद्गृहीतत्वघटसमवायेऽभावोपानन्तवादादार्थशतिविशेषणघटः पटोनसंवतीक्ष्यिनतीतिर्हत्याघटः पट
इत्यारोप्यनेतिनिषेधगतीतिः यद्येवं तदा अत्र सदा संस्थारोपयवीतिनिषेधसंगस्यप्रमत्वकियथावतावेपनीत्यस्मापि सिद्धावाहि
तिवेत्तः न यद्वृत्तिघटाद्यधिकरणे दृश्यमानमपि विधिप्रणावघटादिभिन्नेनेष्ट तस्य घटस्य तु ज्ञानादृष्टादीना पटे कार्यवि
लक्षणकार्याणामवधारणात् तु जनाविभिन्नेन गृहीताघाश्च तन्मेतज्ञानकार्यकत्वकमुक्त्वा दिनानीमदृश्यानादृष्टेर्ग्रहस्यप्रा
माण्यावधारणा तु न तस्मा घटवस्थितापकारेण गृहीतप्रतियोगिनि स्मृतेवा प्रकारेण गृहीतेऽधिकरणे सद्देना न्योन्य
तावात्मतासंबद्धकविशेषणतान्द्रिय सत्या सनौमत्पारिदेश्यमिति निर्गति उक्तस्तत्स्थामथ किं च सद्वप्रतीतौ न तत्वापि प्र
तिपत्तिर्येन सवतत्सामग्री वैकल्पाद्भावनैघटे सर्वकीत्तसायतीतिरमेतितवासुपरामर्शमनेत्यक्ता तस्मादेतया तेरस्ते
सामग्री वैकल्पाद्भावनस्यघटोत्पत्तिसामग्री वैकल्पावितावनस्यैवतघोपपद्यमजनकवामितिनित्सदद्धर्षकेवा वस्तुग्रहणे

२३

वि२

येनतत्सामग्री २ दृष्टे २ नरे २ तयोः २ तेनेव ४

व४ युगपद्४ घोर हृदयेत१।

ऽविषयत्वेऽर्थकैकवास्तेऽग्रहणेवस्तुनोयुगपद्ग्रहणप्रसङ्गेप्रतियोगिग्रहणाभावेनाभावग्रहइतिमिश्राः तथाकोपन्यस्य निःप्रति
योगिकस्यग्रहणाशक्यताविशेषणतयासत्त्वासत्त्वाग्राह्यो भेदः तथा च वस्तुनोग्रहेकिंविशेषणीभूताभेदोभासतेनवा हि
नीयत्वेनप्रथममसन्निकृष्टतयायद्वस्तुग्राहितत्तत्पश्चाद्धर्मकथमिवासन्निकृष्टतयापिवस्तुग्रहणस्यैवस्यतिकामणमितितथा
स्यापनः वस्तुस्वस्तुनोयत्किंविशेषणीभूताभेदोभासतेनहितीयेप्रथममसन्निकृष्टतयायद्वस्तुग्राहितत्तत्पश्चात्कथमि
वसन्निकृष्टतयाप्येतत्तृतीयेवस्तुग्रहणेसदसद्भेदग्रहणेनिकारणानिनितवाच्यपरास्तम्एवसदसद्वस्तुनोयुगपद्ग्रहेन्यायत्वेनका
र्यकारणविभेदोयोगपद्यायोगात्सम्भवापद्येवासम्बन्धेतरविषयाणत्वकार्यकारणभावानुपपत्तिस्तस्मादिदंग्रहणान्यपतितये
सम्बन्धेवस्तुवस्तुनाद्विनाशकारणप्रतियोगपद्विकल्पनयाशेषेणसम्बन्धत्वसिद्धमेतद्युक्तवाइत्यपकाहिलववनेवतव
संतोषस्यप्रवृत्तविकल्पतयासुपगमोत्तरेणैवयस्मान्नावाहिकप्रवृत्तेःसद्वर्धकमेववस्तुग्रहणेवस्तुग्रहणधर्मस्यसेद
ग्रहणप्रयोजनज्ञानयोस्वयविषयवाङ्गुरूपग्रहस्मात्सयग्रहानन्तर्यात्प्रत्यापिपक्तसेदग्रहस्त्वसेवस्तुनोयुगपदेव

३१

१ वस्तुतविकल्पग्रहणाभ्युं इत्यर्थःते

भेदप्रकाश

वोप ५ औपाधि सुत्र ५ २म्यभेदे ६

ग्रहणे न हि भेदग्रहः क्वचिदपि वस्तुविषयकः स्वबुद्धेर्ग्रहकबोध्यः किं तु भेदग्रहस्य पूर्वं वस्तुग्रहः केवलोऽथ स्वीत्यन्यदेतु स्वक
रणत्वेनुतस्य वस्तुर्वह्निविद्यादित्यन्योन्याश्रयो भेदग्रहे स्वरूपसंबन्धविकल्पानवतानवनन्तितस्य वस्तुरूपत्वाद्वै धर्मो सं
सविकल्पकेन ग्रहेस्तुपापदेव ग्रहणे निर्विकल्पकेनापि विसंकलितयोर्युगपदेव ग्रहणं तु पाधितृपवैधर्म्यस्य लेवुनन्तस्या
मयाऽसमवेशावशाद्यथायोगं विषयमपीत्यलं सौतकिकल्पेषु तत्त्वैवात्मेणेति द्या वस्था स्विकग्रहस्याहशीत यस्तामया स्वैव पा
रमार्थिकभेदग्रहे स्माकमपीत्यौहार्दं सर्वत्र भेदग्रहस्यामयी वैकल्योऽहावनारमस्वं विशेषमस्तु नोनमप्युक्तिमतिसंधा न
विस्तुरणांपुरस्ताद्य नभवेसमर्म्यसंबोनसव तितया हि घटपटयोर्घटत्वपटत्वरूपस्य वैधर्म्यस्याप्राननतोऽङ्गीकारे पितयो स्ता
दृशधर्मवितरस्वावाङ्गेरात्तुपपत्ता वरेस्य पर्यवसाने तल्लालिङ्गतयो घटपटयोरप्यन्येऽस्य पर्यवसानात् घटत्वपटत्वयोर्नाप्यवि
ताहृशावधर्म्यांगीकारे अनवस्थापातप्रतिवेश्मैवं घटत्वेन घटत्वेन स्वतएवं विलक्षणेन घटपटयोर्भेदसिद्धौ घटपटत्व पा
भयात्मावावैधर्म्येण घटत्वपटत्वयोर्नापि भेदाग्रणर्वसिसन्यान्याश्रयप्रसक्तिर्वेद न घटपटत्वे भेदग्रहावसाने घटत्वपटत्वयोर्नापि भे

२५

तौ२

स्यत्वस्यानावश्यकत्वात्स्वद्विपटत्वाद्युद्देन गृह्यमाणे घटत्वं प्रतियोगितावच्छेदकं घटत्वाद्युद्देन गृह्यमाणे पटत्वमत्वाधिकरणत
वच्छेदकमित्यभ्युपगम्यते स्मात्.ॐ. किंचाद्दिस्विन्नपतायां गृह्यमाणे घटत्वपटत्वद्वेवाभ्रवत्सेत्स्ववती प्रतियोगितमधिकरणं वा
नच्छिन्नमिति मूलस्यानुपपद्यते घटत्वपटत्वयोर्भद्दानावतस्मिन् प्रदामापत्तितत्वदायस्य त्वमनवप्रतियोगिनमधिकरणं वच्छिद्य
नथावघटोपि घटाद्भिन्नो गृह्यतेति वेद्यवत्सेरेदाय पटितिन्नस्याद्वकथंन सिद्धेडित्यवयवकद्दाविद्धपित्वेनाग्रहादकथंन प्रद
इति वेद्याख्यासावादितिच्छुत्तमुवाम्रवतेस्वंवन प्रतियोग्यधिकरणतावच्छेदकधर्म्मयोर्विशेषितवादृशएवपाम्रयोरे
द: तथा. कथं गृह्यतवैधर्म्यासावाहितिचेत् नसिन्नघावाम्भयोरेव वैधर्म्यावतयावगम्योन्याभ्यघटस्तुकमिति वेद्य न अन्यो न्यस्य
यत्नकालेत्तोन्यसत्त्वयदस्यानुपपत्तौ मन्वादित्युक्तवार्यकिंच घटत्वेसमवेतधर्म्मासावेपि घटेतवाद्वत्तिवेसति सकलघटवृ
त्तित्वात्स्वधर्म्मस्याप्रसिद्धकानारायवेतवत्तत्रापीत्यनवच्छिन्नस्याहितिवेदन्वयघटत्वे पटत्वं यद्कालेन घामपि धर्माणां यहोनाप्रस
तेनतानवच्छेद्यमूलस्तत्तिभ्यास्तावतां धर्माणां निरुक्तकासमपदार्थाभाकोपहतिमेव न. घवायदार्थस्य धर्मस्यवपास्य प
घे-

दार्थौ वह्निस्तीवश्छत्रीयमदाम्रा स्त्रिमा घामेवपदार्थानामन्योन्यविशेषणविशेष्यभावापादानेनसाक्षात्संबंधपरंप
रासंबंधद्वयपरंपरासंबंधेसमपदार्थमिवास्तित्वेशनीयत्वादितिसिद्धावेवमपिसिद्धंनत्वसत्यामद्वैतश्रुतौकथंभेदः प्रत्य
समतेस्मिन्नविजयेस्याद्वाक्यभेदेनावबलवत्ताप्रतिजबुद्धिर्वाधिकाघेति वेदवाक्यतत्प्रमाणेविषयेन हिघटपटोतिन्ना
नितिप्रत्यक्षेघटपटयोःस्वरूपातिजधियासमं स्यापिभेदग्रहणातितथावत्स्वघपदार्थप्रतिरद्वैतेवाधघटस्त्रातिप्रत्यक्षेन
भ्रान्तिजधियानभेदोघवाध्यवाधकत्वावदर्शितेवेदमेवभेदयाहिप्रत्यक्षस्यभ्रान्तिरितिप्रत्यक्षेघटपटयोःस्वरूपातिजधिया
सम्भवस्यापिभेदग्रहणातितथावत्त्रेजधियासमंभेदुतेनकेवलेनवेदस्यासिद्धिप्रेप्सितुमममपरीक्षमदर्शनस्येत्येष.यायतास्या
त्ववृश्यमानत्वेस्प्रत्यक्षस्यभ्रान्तिजधियावाध्यत्वेप्रत्यक्षेवोपपादनाद्धन्तुघटपटभेदग्राहिणाधियाघटपटयोर्भेदस्व
पस्यस्वरूपाद्येनत्वघटादपटादस्वस्यापितत्वतत्स्यात्स्वप्रकाश्यात्वपदेप्यशक्यत्वप्रकाशतायांद्विस्वंघघिघपश्वरूपमते
नवघविशयतत्त्वप्रतियोगिकोभेदोपिनैयायिकेश्चस्वप्रकाशतायाम्नत्सुपगमात्तथावघटपटयोःस्वभेदग्राहिप्र

तै२ क२ तेथ थेर

यत्प्रत्येकमात्रास्तरसिद्धं तद्वृत्तिभिन्नाभिन्नत्वमा घटपटयोरप्यस्तेद्वेश्रवच्छेदनी घटीतिवेदमेवं यावत्तावैपरीत्यस्यापि सप्तव्याहत
यादिद्वयवत्त्वप्रत्ययोरपि घटपटयोर्द्वेधान्नेघटभिन्नपटभिन्नवृत्तेरपिघटस्तद्वृत्तिद्विधं पटभिन्नघटभिन्नत्वेपिपटस्य द्वसिद्धिः
तदुभयत्वैकमात्रात्कृत्रुपीकृतसामान्यैकयमुत्तरोत्तरयुग्मद्विधारास्तेस्साधकेष्या। इति वेद वदन्ति मतान्नैपरत्ता पर्यातिरपि सं
द्विधसामान्येकथंप्रत्यक्षेवाधौतितुल्यैनत्रुघटभिन्नत्वेपटत्वात्यन्तसिद्धेपटभिन्नत्वेबुद्धोनतयास्तुपगम्यतेन्तथापिघट
पटभिन्नाभिन्नतयाबुद्धेःकथंघटस्तेषृप्रतिवेदत्तर्हिद्विधकतोपटाभिन्नाभिन्नत्वमापिस्तुःपटेमार्त्विक्रिकिपमेयेनघटपटयो
रसिद्धमपि एवंघयथायथान्तद्भिन्नाभिन्नत्वेनवयास्तेदःसाध्यप्रत्वतस्तद्विन्नाभिन्नतथामान्यारेदणनसाधतीघटस्याध
तद्दृश्यप्रयत्नस्तेसिद्धन्मभाव्नतेरलरवुद्धिधाधारतेदोपिनङ्कन्यालस्त्येवाद्यक्षीद्वयस्तेष्टापायमथात्पपद्यन्तोक्षणानापेक्षु
णारस्तेवाधतेनाद्वयभातिमितिकाकुलिकावमात्रेणवढीयास्माविरपिपथनीयान्नवस्तुभातिवद्वियद्रुःस्वपात्तरवाद्धि
वाप्तीघटपटस्तेदयाद्विविधासमीघटपटयोर्द्वेदकथैमायोयद्धिद्विधत्रनेनतत्रात्तदातवाप्यवैयोगम्रवदवस्वपदर्जुषात

थेर कुर्मी ५

रत्तुद्धिधानाद्गुसवरणेवरमनुक्ष्यापिसर्गसेवाग्रहेतत्रपदमानोथ श्रुतिःसर्वभ्रुवोविषयतद्विषयपर्यन्तमहंतमासंज्ञयिषत्य
वेतिवेदमेवंनमनयोर्द्वेदोनपृसातदृतिपदकत्वयोवामहरणेयंतयोस्सद्वाद्वैनैवप्रमाणेनतदानीमेवतद्योग्याख्यानत्वयोरित्र
वैवसाद्धिचैनरासत्तेअनेनसमघृद्दोनगृहीतइत्यमिधानवङतरसिदम हस्समभित्यसप्तदोपस्थापकवाद्वा द्विवाक्य
त्येनमहावाक्यप्रमाणमेवनस्त्ववतीतिवेदविषयवोधनादेवगामाण्यमुपगमाश्नतद्यंतयोर्ध्वंदतिमनवाक्याद्देहाएवत्र
तीयतामितिचेद्नत्वाभ्योग्यतयापरस्परव्याघातादुव्यनयोरित्यतिमायाद्विवाम्निकवादेयम्यवोधितवाक्यवदेवश्रुतिपद
रोपणार्थंप्रवेद्यपनित्यघघत्वोन्नमोदानैवयोदाहर्वितत्रस्वरूपवैधर्म्यान्योन्याशावसेदानीद्विववङ्कवः श्रस्कारा
नीवात्वदूयनाम्पतमोपाद्भिनेवावश्यकतयासामासाद्वेतावासेदसिद्धोवाघवद्विपनम्यनयावदलिमतार्थप्रतिपाद
नपरिश्रुतेमुहुरमुष्यानणाश्यत्याद्दिशक्ताद्यतिनप्तोतिद्वहरधावनश्रद्धांध्नांवोधवद्विपनम्यनानिर्वचौनाद्दय
श्रायेःपार्थिवाद्वैविजापतप्रतिनजघस्मणेवस्राथेनःपश्चपाकिवघटपटयोसैदोगृहीतेकमेणतयोरप्परतेदपर्यवसानं

नतावदैत्यो न्वेष्यते। तद्विषयपरिहारेण भट्टस्य सूपमामात्रं तस्य लिङ्गात्सिद्धं वादी नाम पिस्तसांधत्यत्वबाधारेवतत्रोप
ष्टत्वे श्रुतत्वतोत्तनस्तुद्धिधा शमा। प्रत्यक्षतो रेदोनमृत्यत इति घटपटयोरपि लेशमात्रमस्ति निर्भास्तु अन्नलेदः नस्तु तत्तोऽन्नग्राहि
प्रत्यक्षोपलविवेकं घटपटस्येव ग्राहित्वमित्यर्थः तद्धिन्मसामग्री निर्बंधनात्पन्नविषयाबाधाप्रमाणत्वं तत्परिहारविषयान्तरप्र
वर्त्तमानया श्रुत्यापि बाधितुं न शक्यते तथा घटपटौ विद्यापजगत्सर्वे चाथ घटपदश्रुतिर्घटपटस्य प्रत्यक्षं यस्मिंश्च स्वली
लीत्सिद्धं तद्धिन्मसामग्री निर्बंधनात्पन्नविषयाबाधाप्रमाणत्वं तत्परिहारेण विषयान्तरे प्रवर्त्तमानया श्रुत्यापि बाधितं तेन
शास्त्रे लोके सर्वथापि नाद्वैतसिद्धिः एवमुक्तगोचरबुद्धिधर्मी यामाण्यमत्र यत्नेशेषो भूयसा त्वेत्तेन श्रुतेः प्रवृत्तिरसंभवनी
रसादिपयसा हिंसा श्रुतेर्वितथा वा दुर्बलता रीयाप्यन्यथा तु पपन्नता प्रत्यक्षादीनां परेण स्वं बाधते न। वेदप्रामाण्ये निवृत्ते कथं
वैरप्यमस्तु। किं वक्तव्यादनयोरभेदग्रहणाता नाहिंसा मम हिंसत्वमिति किमप्रतिज्ञायते यथा वह्नेर्दाहकत्वं स्यादिति येषां ग्रवच्छेदस्य ह
मसीक्रोविवेस्व बौद्धैक स्वेहेन सोपपन्नत्वात् वहारिकत्वमिति यथा किमवच्छेदस्य दपारमार्थिकत्वं यथा वर्जितमस्माकं ग्रवच्छे

ध्रमे १ व२ ×घ२ ध३ ज्ञे३ ह२

२ यद्या×

२ नहि तत्तोऽभेदोऽनेनस्यात्

नहिंसीत्यविगिहातेन तत्त्वे वेति। ग्रवच्छेदे दे न स्यादिति येह २

यत्वेऽवृत्त्वं =

३१ दी

श्रुत्यादिपशुद्धि

गेरुकारा

निदिध्यास

मूरूखनात्मासिच्य

दोषे सोऽर्थः पारमार्थिकश्चेति चेत्तर्हि कथं मम हृदयं न जानाति सर्वज्ञास्तिन्न सर्वमेतत्सुखदुःखादि परस्यापीति चेद्वस्तुतस्तु रूपवानसि सिपं
दैवेऽस्ति ज्ञानानन्तोपि नापचिद्भ्यः सम्यग्विद्या केवलमानत्वयानवाप्य सर्वतिवश्च विद्यां अप्रसिद्धां मन्यमानः कथं वानलक्षणो न च
सुखदुःखादि परनेना कृ क्रियत इति चेन्न सुखदुःखसंज्ञाकारा देवस्य दासादावङ्गीकारोऽपि प्रतियोगिनो भेदस्यावश्याङ्गीकार
त्तस्माद्देवे भेदाभ्युपगमः परमात्मीयानां यतः क्वचित्सर्वज्ञत्वेनवगीतं न वेति तस्य तत्त्वमस्याद्धन्त्वकालिन्नं किं च सर्वसिद्धिर्भेदतदेव पर
मात्मसुदीरयाम तस्याप्युक्तमैवेति चेन्न समस्तेऽन्यतज्ज्ञानेन मुमुक्षूणां तत्श्रवणमननानि दिध्यासनानां दोषाक्रान्ति बाधिते प्रत्यक्षसिद्धश्च
या च्छिन्नत्वेनाप्रतिपन्नो परमात्माऽन्यान्यनिवारशरीरसंसारोऽध्यासस्याकारे मैत्रेयव चाक्षुषसाक्षात्कारेऽपि सम्पन्न इति ह्यथायोगात्सा
सादि क्लेशादयस्ते वशीरे दत्तानामनुस्मरणात्प्रतीतिनादिस्थितत्वेना त्मज्ञानीयप्रज्ञदेवत्त ज्ञानेतथा बुद्धीधनावाधनायास्यतदाश
सीप्रयच्छामि देहे सुविज्ञामणिपाणिलक्ष्मवायदीक्षयेति तस्यागाथा एवंसिद्धेप न नार्थिकल्पे देशत्मा नाना सिद्धेश्राक्त
त्वीनानात्व विज्ञानविद्याऽध्यस्तवस्वेदत्वादात्मवेत्ता तत्त्वज्ञानात्मानवप्रतियोगिधर्माधिकरणानस्मादेवा अहस्यान्या

२३ २३

धार ई शं॰ यादी ...कारधिकं २ पोगिर्ध

न्याभावप्रतियोगिनैवेत्वङ्कस्यत्वाभावप्रतियोगी नित्यानित्यो ब्रह्म वेत्यमिश्रादिभिरित्युक्तेर्नित्यज्ञानानधिकरणत्वात्र घटे वेति देवे
यथा घटे अनित्यज्ञानानधिकरणेत्वस्माद्वैवादिति भिन्नो ब्रह्मप्रतियोगिपारमार्थिकत्वेदाधिकरणेषु सात्यन्ताभाववद्विरोधि
धर्माधिकरणत्वात्र हुः स्यात्यन्ताभावविरोधिधर्माधिकरणत्वाद्वाह्यात्यन्ताभावविरोधिधर्माधिकरण शशधर्मात्यन्ताभाव
विरोधिधर्माधिकरणत्वात्वधर्मात्यन्ताभावविरोधिधर्माधिकरणत्वाद्वा भावनात्यन्ताभावविरोधिधर्माधिकरणत्वाच्च नित्यज्ञा
नानधिकरणत्वात्र श्च नित्यज्ञानात्यन्ताभावविरोधिधर्माधिकरणत्वाच्च नित्यज्ञानधिकरणत्वाच्च निष्ठात्यन्ताभावविरोधिधर्मा
धिकरणत्वाच्च नित्यप्रयत्नात्वधिकरणो नाधिकरणत्वात्र नित्यप्रयत्नाभावविरोधिधर्माधिकरणत्वाद्वा न घटे वेन तदेव यथा ब्रह्म
न चाद्वैतथा तस्मात्र यावैकिंचात्रुपपत्तिरेव विपक्षबाधकतर्कः सर्वेषां तु नित्यज्ञानाद्यधिकरणत्वेन ग्रहणं किंतु तद्रूपत्वमेव
भूपतेर्हि नित्यो विज्ञानमानन्दं ब्रह्मेति वेदापौरुषेयवाक्येनैव सर्वेन दा अनित्यज्ञानघटरूपविदु स्वरूप ब्रह्म नित्यज्ञानस्वरूपमेवेष्यते
णः किं नाम रूपेभि नित्यं विज्ञानमानन्दं ब्रह्मेति श्रुत्या नित्यज्ञानघटस्यात्मकतामात्रं प्रतिपादयन्त्या ऽद्वैतस्यादिर्हि प्रतिरूपता प्रति

हेतुप्रकाश

२८

कित्तेपा हिंतिचेन्न तत्र किमेकमेवाद्वितीयं ब्रह्मेति श्रुतिगर्वोऽस्तु पुष्यतो मिथ्याडम्बुरा सांमिकत्वमपि ब्रह्मणः प्रतिपाद्यते सर्वं
स्यात्स्वरूपत्वमेव ब्रह्मण इति चेत्तर्हि सुखलोहुपतयाडम्बरात्मना सावधुर्यक्रियादिना ब्रह्मसुपदेहमात्मसिद्धये चेत् सुखमयीमुक्तिमङ्गी
कुर्वाणोऽसीति चोन्मत्तात्मसंस्थानात्मनस्य पि ब्रह्मणः सुखस्वरूपत्वं तथापि सांके हेशराधैश्च सुखस्वरूपतासिद्ध्यर्थं किमात्रेन तुच्छसुखरूपता कि
याक्रिनापि यन्न तुच्छसुखमयी मुक्तिः स्यात् भूयते ह्यानन्दं ब्रह्मणो रूपं तच्च मोक्षे प्रतिष्ठितमिति चेन्न तर्हि किं मुक्तौ ब्रह्मणः स्वरूपमपि
स्यात्तेन ईदृक्स्वरूपत्वापि कथं स्यात् एवमात्मप्रमुक्तो निःशङ्कं प्रवर्तन कल्पयमप्रमादेवेति चेत् श्रुतीनामेव वादिनामपसंपन्न फल
सार्थता हि श्रुत्यन्तानि का गतिः नित्यं विज्ञानमानन्दं ब्रह्मेति श्रुतेस्त्वावस्थ्यमत्रैव हि तार्किकाः तेषां स्पष्टीतिविज्ञानं ज्ञानस्य च विशेषाः
नित्यतैवेत्यात्मनोऽस्य सुखस्य तथा स्यात् प्रतिपादनं मत्वर्थीयवन्तु स्यात् अनन्तं नश्वरं सकलं निःश्रेयं तावापि सम्पद्यते पन्नवाप्तमप्रसाधन
पकयन्तं चेद्ब्रह्मणो नित्यं पक्वापनमेकत्व वक्तिमपर्याप्तत्वाक्तो विवेचनात् स्पष्टानन्दं ब्रह्मणो रूपमिति श्रुतेः श्रुत्यानन्दं
सुखं ब्रह्मणः स्वरूपत्वरूपे कथमेवमित्याहतस्य मोक्षे प्रतिष्ठिते वा इतोऽयं तत्र सुखस्वरूपत्वं मोक्षे प्रतिष्ठितेऽथ यदि ब्रह्मस्वरूपं तु

२८

नैष्क ५

पर्वेस्या त्वयामोहमोहस्थायामयि मुखसौलावेतस्यस्यात्र तद्वना प्रिय प्रमाणा याबधयह्नस्यासेषु सेतद्वोक्लिसेति दानामपि
नान्तारक्रियेन अनि संवेद्धप्रणो नित्यस्य ब्रह्मपतनया कथं ध्यवति अनेन तन्त्रि समेवा विद्या वशा दिदानीं मदन्ति चाकि रिति
स्तन रक्षिमां विद्यायां निवृत्तायां निवृत्ते वा स्यात् नेंद्रिया सौनित्यसुखा विषयक स्मा ह्रा का नोन्मपतेन स्पृष्टं मत्रे नसा स्ता व
का न्वदानीं स्वा क्लिन्न सुख रूपं विषयमासादयति आद्येतस्य सा साह कामस्यापि दकाविद्या तावदा सौम्य थेन दा तन्म ताय
वेतन्विनश्येन तद्विना शवा कथं न संसारपराहृत्ति क्षयो स्वमो यि द्वौ सव न विनश्यतीति मतं तर्हि इत्र साक्षिन्न के कथं नाद्वैत
त्वक्षय्या सिन्न वे कथमत्यादी प्रयत्नया सिन्नमेवा उत्पन्नथा परमु त्वष विषय तत्फला स्वस्या विद्या यो निवृत्तायामि निम
तं नित्यासा सा कामात् इति वस्यैव नित्यस्य सुखस्य कोऽयं विषयो सा बद्रातिचमेव पनि सावध स्वविद्यानि वृत्ति ने न विषय भ्स
यत्रति वे वतस्यापवें किं निवर्तकं ब्रह्मसाक्षात्का न स्वेतस्या पवकि निवर्तकं ब्रह्म साक्षा कान्यथे नैसपूर्वमेव किं तान
न वर्तयन स्यघं नामा दितियेत तन्न किं नस्तन्निवृत्यापि नाना मसा तं ब्रह्मात्मसिन्नमेव साक्षा कमां विद्यासा वा दिपो निवोध

प्र० सं० का० गो० यो०

नौनिनिर्णयतीतिवेत्साक्षात्कारस्तत्त्वमर्थेभेदाते नैवसंदेहस्तत्पथेतदासत्त्वाविशेषेकथंनिविष्टतांवनिवर्त्यानिवर्तक
तावत्तस्माद्ब्रह्मपरमात्मेत्यादिश्रवणमंथ्यत्रनेतद्ब्रह्मैवकेस्योसिद्धीनिस्तत्त्वानेच्छाभयत्नाधिकारिणिबुद्ध्याधर्माधर्मसाम
नाद्वेषत्वपरोवस्तुविशेषणानाधिकारिणीजगत्कर्तृत्वसहितंकेस्वरूपात्मसिद्धवनगशरी नाहिलित्रवेन[illegible]तत्त्वमस्यवसाना
कान्श्रवणमननिदिध्यासनानन्तरंसाधी[illegible]वासन्नानिथ्याज्ञानोन्मूलनव्यापनः समभ्याधिकारिणंदुःखप्राप्ताः
वासमानकालीनदुःखध्वंसस्वरूपमोक्षं[illegible]यिद्यानिवर्तनेअहम्ब्रह्मनात्रानातद्ब्रह्मनस्तेषुभाद्दृह्मनाशनात्पादेवचान
स्यानिवृत्तिस्तत्वप्रमाणप्रमेयसंशयप्रयोजनदृष्टान्तसिद्धान्तावयवतर्कनिर्णयवादजल्पवितण्डाहेत्वाभासच्छलजातिनि
ग्रहस्थानरूपषोडशपदार्थाविस्तरसमपदार्थाप्रत्याकलनपरिशोधितपरमात्मापदार्थगस्तात्मशरीरेन्द्रियार्थबुद्धिमनःप्रवृत्ति
दोषप्रेत्यभावफलदुःखापवर्गपदमेयोपादेयस्तत्त्वविषयत्वविधश्रमेयसह्यहार्तवन्तपसाक्षात्कारसमनत्वरथावीक्ष्य
आत्मानिनिर्विकल्पकरूपःसर्वनिर्विकल्पकेस्मात्मारिनेकिमपिनरूपत्तेनिर्गुणनिरञ्जनाद्विश्रुतयोपितमेवाभिर्रू

गी२

तत्त्वकथा

पारमार्थिकत्व

त्यप्रत्यक्षाः पारमार्थिकत्वाद्विसंवादोऽनुपपन्न इति। सामान्यतो बाधकन्त्वेषां सामान्यतो बाधकत्वविरहप्रयुक्तः एवं यद्बाधकाय
प्रवृत्तानां प्रतिवादिनां तात्पर्यमिति सुसङ्गतमेवाथ। यस्माद्द्वैतं प्रामाणिकोऽनिषेधश्चेद्द्वैतं प्रामाणिकं प्रमा। निषेधश्चे
द्वैतस्याप्रामाणिकप्रमा॥ अद्वैतसिद्धिश्चेत्तदा सिद्धाद्वैतनिवर्तनप्रयासः। अथ चाद्वैतसिद्धिश्चेत्तदा सिद्धाद्वैतनिवर्तनप्रयासः। स
त्यासत्याभ्यां द्वैताद्वैताभ्यां कथं द्वैतनिषेधः स्यात्। अद्वैतसिद्धिमद्वैतेन कथं द्वैतनिषेधः स्यात्। अद्वैतं कोऽपि धर्म्मी चेद्वस्तुतः स्यात्। निमन्त्रयसे। तर्हि
द्वैतं समर्थितं द्वैतेनैव निरङ्कुशत्वात्। सद्भवेद्द्वैतमिति निर्बन्धे विवादस्य संशयोः लक्षणम् अतिवैषम्यं केन नाम स्यादपगम्य
ते। आत्मन्येव ज्ञानं किंकरोऽहं मत्तः नानाप्रपञ्चस्य। मायावच्छिन्नफलापेक्षा इति भेदप्रकाशितम्॥ ॥[illegible]॥ ॥छ॥ ॥
॥इति महामहोपाध्यायसन्मिश्रश्रीशङ्करकृतो भेदप्रकाशः समाप्तः॥ ॥[illegible]॥ ॥संवत् १५१८ समये
पौष वदि ५ शनिदिने॥ श्रीमत्काश्याः॥ लिखितं कायस्थसूर्यदासेन॥ आत्मयोगार्थेन मया॥ ॥छ॥

३०

२०

न्याय

२३३

७००

न्यायप्रकाश